

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

I. Особливість громадянської та історичної освітньої галузі

Громадянська та історична освітня галузь бере на себе один із основних викликів освітньої системи — створення умов для формування свідомих українських громадян. Це завдання є визначальним для стійкості й розвитку української держави, культури та суспільства, адже українську демократичну державу будують і захищають громадяни й громадянки: вони служать у війську, платять податки, працюють на державній службі, беруть участь у діяльності громадських об'єднань, обирають владу й здійснюють громадський контроль за її діями. Від якості реалізації мети та завдань громадянської та історичної освітньої галузі залежить те, чи володітимуть українські громадяни й громадянки необхідними компетентностями, щоб ухвалювати рішення, засновані на національних і демократичних цінностях.

На важливості формування громадянської та національної ідентичності, а також розвитку оборонної свідомості наголошено в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності»¹. Його норми визначають національно-патріотичне, військово-патріотичне виховання та громадянську освіту як пріоритети державної політики. Ці положення розвиваються у Концептуальних засадах реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти², які підкреслюють роль історії у формуванні національної ідентичності. Одночасно в Концепції розвитку громадянської освіти в Україні³ робиться акцент на активній громадянській позиції, відповідальності, готовності до захисту демократії та прав людини. Концептуальні засади громадянської та історичної освітньої галузі спираються на зазначені документи: доповнюють, розширюють, деталізують їх, акцентують на наявних системних викликах та пропонують цілісне рішення для реалізації основних положень зазначених документів в освітній галузі.

Громадянська та історична освітня галузь формує в учнівства розуміння суспільства, прав людини, держави, а також їхньої ролі в громаді, країні та світі. Відповідно до Концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти⁴, через роботу з історичними наративами та критичне осмислення історії діти й підлітки вчаться розуміти, як формувалися нації, національні держави і зокрема українська держава, як минуле впливає на сучасність і чому спільна пам'ять важлива для майбутнього. Цей підхід сприяє утвердженню громадянської та національної ідентичності. Водночас громадянська освіта дає учнівству розуміння важливості активної участі в житті класу, школи, громади, країни. Через діяльнісний підхід учні / учениці вчаться приймати спільні рішення, діяти відповідально, обстоювати права — свої та інших людей. Особливу увагу в громадянській та історичній

¹ Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 20 червня 2023 р. № 3221-IX.

² Наказ МОН України «Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти» від 30 липня 2024 р. № 1072.

³ Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, схвалена Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710, в редакції розпорядження від 8 жовтня 2022 р. № 893-р.

⁴ Наказ МОН України «Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти» від 30 липня 2024 р. № 1072

освітній галузі приділено таким базовим цінностям, як гідність, свобода, справедливість, рівність, демократія та верховенство права.

Завдяки досягненню результатів навчання, визначених для галузі, випускник або випускниця:

- усвідомлює себе громадянином/громадянкою України, свою національну ідентичність, відчуває зв'язок з українською культурою, готовий/готова захищати свою державу, розуміє взаємозв'язок історичних подій і процесів із сучасною Україною та світом.
- розуміє цінність демократії та ролі демократичної системи для захисту прав і свобод людини, підтримує верховенство права, здатний/здатна чинити опір його порушенням;
- активно діє у громадському житті, ініціює зміни, співпрацює з іншими заради спільного добробуту;
- володіє громадянськими та історичними компетентностями, що дозволяють брати участь у суспільному процесі й відповідально впливати на нього.

Цього результату галузь досягає через взаємозв'язок з іншими галузями, а також через інструменти неформальної освіти, молодіжної, культурної та комунікаційної політики, політики з формування громадянської та національної ідентичності.

Переосмислення громадянської та історичної освітньої галузі в умовах війни та кризи демократії. Реалізація цілей освітньої галузі нині відбувається в складних умовах світової кризи демократії й широкомасштабного вторгнення росії в Україну. Громадянська та історична освіта має допомагати учнівству формувати власну суб'єктність, довіру до своїх співгромадян і здатність діяти в умовах збройної й інформаційної війни. Це означає:

– сприяти підвищенню рівня довіри до держави та суспільства в умовах постійних російських інформаційно-психологічних операцій.

– виявляти та розвінчувати міфи та стереотипи, наприклад, міф про те, що демократія не працює та уявлення про «сильну руку» як єдиний спосіб дій; переконання, що звичайний громадянин «ні на що не впливає і нічого не вирішує».

– виявляти ознаки авторитарних режимів, аналізувати слабкості сучасних демократій. Аргументовано дискутувати про кризу демократії у світі, популізм, маніпуляції, наслідки інформаційних атак.

– досліджувати особливості української демократичної системи, що розвивається в умовах війни, аналізувати конфлікти між свободою, безпекою і справедливістю, а також усвідомлювати ризики, які несуть «прості рішення» в складних системах.

– створювати ситуації-дослідження, де учнівство може усвідомити себе частиною національної політичної спільноти, формувати бажання впливати й змінювати політичну систему на краще.

Громадянська та історична освітня галузь має створювати безпечний простір, де учні та учениці можуть досліджувати суперечливі теми, ставити складні запитання і формувати свою позицію. У центрі цього процесу — відвертий діалог з учительством, яке спроможне визнати, що існує багато відкритих запитань, відповіді на які варто шукати спільно.

Зазначені орієнтири можливо реалізувати через такі підходи до викладання історії та громадянської освіти:

1. **Акцент на мікроісторії поряд з макроісторією.** Завдяки поєднанню мікроісторії з макроісторією є змога пропонувати учнівству дивитися на історичні процеси не лише як на сукупність дій абстрактних «держав» чи «народів», а й крізь призму долі конкретних людей, родин чи невеликих громад. Такий підхід підсилює емоційний зв'язок з історією, робить її ближчою та зрозумілішою. Переваги підходу:

– історія стає емоційно близькою: розповіді про реальні життєві драми, перемоги й труднощі окремих особистостей сприяють кращому сприйняттю матеріалу й пробуджують інтерес до минулого, а також викликають співпереживання;

- історія осмислюється як власна історія: учні / учениці краще осмислюють вплив історичних подій на конкретні родини і формують глибше розуміння історичного контексту;
- історія сприймається крізь призму актуального контексту: досліджуючи біографії, учні й учениці можуть провести аналогії зі своїми родинами, традиціями, усвідомити, що історія твориться людьми, а отже, кожен і кожна може впливати на майбутнє.

2. Акцент на персональній відповідальності. Відповідно до цього підходу під час навчання акцент робиться на тому, що рішення, дії та впливи різних людей мали й мають вплив на історичні події. Таким чином формується ідея, що кожна людина є суб'єктом, впливає своїми діями або бездіяльністю на перебіг подій і несе відповідальність за власні вчинки й наслідки цих вчинків. Переваги підходу:

- акцент на ролі індивіда: учнівство усвідомлює, що навіть невеликі кроки чи ініціативи можуть вплинути на ситуацію в країні (від участі у виборах до громадського активізму);
- заохочення до критичного аналізу: учні та учениці вчаться ставити запитання: «Які рішення і чому були прийняті? Хто за них відповідав? Які могли бути альтернативи?»;
- створення умов для формування громадянської позиції: учні й учениці формують відчуття суб'єктності та впевненості в тому, що кожен і кожна може впливати на хід історії.

3. Акцент на критичному ставленні до історії. Завдяки реалізації цього підходу є змога розглядати контроверсійні теми минулого й сучасності, уникати надмірної ідеалізації та поверхових оцінок, пропонуючи об'єктивний і збалансований погляд на минуле. Переваги підходу:

- учнівство вчиться не сприймати історію як «чорно-білу», набуває вмінь аналізувати складні обставини, мотиви й наслідки дій різних історичних постатей, формує власну етичну позицію та ставлення до контроверсійних тем у дискусіях з одне з одним і вчительством;
- учнівство вчиться долати міфи: викриття неточностей, пропагандистських кліше, псевдоісторичних тверджень формує науково обґрунтоване розуміння минулого;
- учнівство формує здатність брати відповідальність за історію своєї спільноти — навіть за її трагічні сторінки.

4. Акцент на солідарності та силі спільнот. Цей підхід підкреслює важливість здатності представників і представниць спільнот, зокрема й українства, об'єднуватися навколо спільного. Варто звертати увагу на чинники, які формують солідарність і довіру, зокрема на традиції громадського самоврядування: від віча, сеймиків, козацьких рад і братств до майданів, волонтерських ініціатив і діяльності громадських організацій. Українці й українки здатні довіряти одне одному, організовуватися в спільноти й разом впливати на розвиток держави. Переваги підходу:

- учнівство розглядає різні успішні історичні приклади об'єднання, участі та впливу українців і українок, які можуть стати взірцем для наслідування в активному дорослому житті;
- учні й учениці розуміють, що не лише люди на державних посадах визначають долю держави та суспільства, а й різноманітні об'єднання громадян (волонтери, громадські організації, спільноти);
- учнівство розвиває необхідні компетентності для участі в громадському житті завдяки практичним завданням, груповим проектам, що спрямовані на досягнення спільного результату.

Основним завданням громадянської та історичної освітньої галузі є розвиток суб'єктності учнів та учениць — здатності впливати на середовище: спільноту, громаду, країну — ухвалювати рішення, діяти відповідально. Це передбачає застосування діяльнісного підходу до навчання: дослідницькі проекти, аналіз реальних суспільних кейсів, моделювання рішень, участь у шкільному житті і житті громади. Серед ефективних підходів — дослідницьке та проектне навчання, дослідження історичних джерел, рольові ігри, дискусії, симуляції виборів або судових процесів, колективна робота над локальними ініціативами.

Громадянські та соціальні компетентності вимагають занурення в реальний досвід. Підручники можуть слугувати ресурсом, проте не замінюють шкільного середовища, де людяність, повага до прав інших і здатність дбати про спільне виявляються в конкретному практичному досвіді. Без досвіду впливу в шкільній спільноті складно сформувати мотивацію до участі в суспільному житті поза її межами. Для реалізації змісту галузі необхідно створювати сприятливе середовище на рівні школи. Ідеться про залучення до формування громадянських компетентностей не лише вчителів / учительок відповідних навчальних предметів / інтегрованих курсів, а й адміністрації, педагогів-організаторів / педагогинь-організаторів, класних керівників / керівниць. Демократична культура не формується ізольовано, вона потребує загального простору, у якому голос учнівства почутий, а правила обґрунтовані, справедливі й спільно визначені.

Школа як модель суспільства — це простір, у якому дитина вчиться брати на себе відповідальність, шукати компроміси, будувати рішення в спільній взаємодії. Саме тому учнівське самоврядування є сферою, де учні й учениці можуть реалізовувати громадянські компетентності: домовлятися, взаємодіяти, представляти свої інтереси, ухвалювати рішення. Це стосується не лише організації шкільних заходів, а й участі в розв'язанні реальних питань, пов'язаних із життям класу, школи, громади. На рівні закладу загальної середньої освіти необхідно системно підтримувати інституційну спроможність учнівського самоврядування: створювати умови для сталої співпраці, забезпечувати наявність чітких і затверджених статутів із визначеною сферою повноважень, а також утримуватися від втручання в рішення, що належать до компетенції самоврядування.

Доцільним кроком є запровадження шкільної політики участі на рівні закладу освіти — документа, що регламентує механізми залучення учнів до ухвалення рішень та формування шкільного середовища, а також визначення відповідального за цей процес педагогічного працівника.

Оскільки участь у шкільному самоврядуванні є складовою формування та реалізації компетентностей в межах галузі, то доцільно у межах курсу «Громадянська освіта» передбачити можливість зарахування окремих тематичних модулів або проєктів для учнів, які беруть активну участь у діяльності самоврядування.

Водночас важливо працювати і з командами закладів загальної середньої освіти. Координатори / координаторки самоврядування у школах мають отримувати відповідну професійну підтримку. На рівні вищої освіти доцільно інтегрувати відповідні дисципліни до навчальних програм, а в системі підвищення кваліфікації — розробити та впровадити типові програми для педагогів / педагогинь, відповідальних за супровід учнівського самоврядування. А також такі блоки важливо інтегрувати і до програм підвищення кваліфікації директорів та заступників закладів освіти.

Необхідно посилювати зв'язок змісту галузі з реальними подіями, процесами й запитам учнівства. Це може відбуватися через залучення до локальних громадянських проєктів, відвідування місцевих органів влади, аналізу їхньої роботи, дослідження соціального середовища громади, вивчення економічних процесів у країні, проведення інтерв'ю з учасниками / учасницями історичних подій. Дослідження конкретних, реальних прикладів із життя громади посилює інтерес учнівства до навчання, адже дає змогу побачити, як вивчене ними на уроці, стосується їхнього повсякдення. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності серед здобувачів / здобувачок освіти» від 08.01.2025 року, волонтерська діяльність може бути зарахована як результати навчання.

У цьому контексті доцільно в межах курсу «Громадянська освіта» або у частинах інтегрованих курсів передбачити окремі тематичні блоки або модулі, які учні можуть зарахувати на підставі свого волонтерського досвіду. Важливо також заохочувати вчителів / учительок до використання таких підходів на уроках — зокрема через інтеграцію проєктної

діяльності. Для цього необхідно розробити методичні рекомендації для вчителів / учительок, які міститимуть приклади навчальних результатів, які можна зараховувати через волонтерську діяльність та зразки інструментів оцінювання.

II. Мета громадянської та історичної освітньої галузі

Мета галузі реалізується через створення умов для формування особистості, яка:

- усвідомлює себе громадянином / громадянкою України, визначає свою національну ідентичність, відчуває зв'язок з українською культурою, готовий / готова захищати свою державу, розуміє взаємозв'язок історичних подій і процесів із сучасною Україною та світом.
- визнає демократичні цінності, людську гідність, права людини, верховенство права як основу суспільного життя;
- здатна об'єднуватися з іншими громадянами й громадянками та дбати про спільне разом, діяти відповідально в демократичному суспільстві;
- володіє необхідними громадянськими та соціальними компетентностями, що пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей.

Таблиця 1

Мета громадянської та історичної галузі для кожного циклу освіти:

Початкова освіта	
1–2 клас (адаптаційно-ігровий цикл)	3–4 (основний цикл)
Метою громадянської та історичної освітньої галузі на рівні початкової освіти є розвиток особистості, яка: – відчуває себе частиною України, цікавиться історією своєї родини, місцевості та держави; – розуміє свої права, поважає інших, дотримується правил і захищати слабших; – вміє домовлятися, діяти разом з іншими, брати участь у шкільному житті та справах шкільної спільноти; – ставить запитання про минуле й сучасність, помічає зв'язки між подіями та висловлює власну думку.	
Базова середня освіта	
5–6 класи (адаптаційний цикл)	7–9 класи (базове предметне навчання)
Метою громадянської та історичної освітньої галузі на рівні базової середньої освіти є розвиток особистості, яка: – усвідомлює себе громадянином / громадянкою України, розуміє вплив історичних подій на сучасне українське суспільство; – визнає гідність, свободу, права людини, справедливість як основу взаємодії в суспільстві; – вміє користуватися механізмами захисту своїх прав; – бере участь у спільних ініціативах, шкільному самоврядуванні, прийнятті рішень у школі та громаді; – спроможна критично й мислити, аналізувати суспільні явища й історичні джерела, обґрунтовувати власну позицію.	
Профільна середня освіта	

10 клас (профільно-адаптаційний цикл)	11–12 класи (профільний цикл)
Метою громадянської та історичної освітньої галузі на рівні профільної середньої освіти є розвиток особистості, яка: – усвідомлює себе громадянином / громадянкою України, визначає свою національну ідентичність, відчуває зв'язок з українською культурою, готовий / готова захищати свою державу; – розуміє цінність демократії та ролі демократичної системи для захисту прав і свобод людини, підтримує верховенство права, здатна чинити опір його порушенням; – активно діє у громадському житті, ініціює зміни, співпрацює з іншими заради спільного добробуту; – володіє громадянськими та історичними компетентностями, що дозволяють брати участь у суспільному процесі й відповідально впливати на нього.	

III. Структура галузі

Відповідно до концепції Нової української школи, громадянська та історична освітня галузь передбачає формування ключових компетентностей і наскрізних умінь. У державних стандартах результати навчання в громадянській та історичній галузі об'єднані в шість груп, що охоплюють хронологічне, геопросторове, критичне, системне мислення, усвідомлення гідності та прав людини, демократичних цінностей і принципів громадянської участі. Кожна з груп містить загальні, конкретні результати та орієнтири для оцінювання. Під час оцінювання варто зважати на конкретні результати. Щоб визначити, чи вдалося (та якою мірою) досягти певного результату, потрібно звернути увагу на орієнтири для оцінювання, які його розкривають. Наприклад, досягнення результату «синхронізує події, явища і процеси» [9 ГЮ 1.1.3] можна перевірити, керуючись такими орієнтирами:

- укладає синхроністичну таблицю, наводить приклади спільного і відмінного в історичних подіях, явищах і процесах [9 ГЮ 1.1.3-1];
- розрізняє хронологічний та історичний час [9 ГЮ 1.1.3-2];
- виявляє і пояснює ознаки культурно-історичних епох [9 ГЮ 1.1.3-3].

У процесі навчання вчительство працює над досягненням учнівством усіх конкретних результатів (це відбувається поступово впродовж 3-річного циклу базового предметного навчання (7–9 класи). Відповідно, і оцінюються також усі результати, однак фіксація учнівського поступу відбувається узагальнено, за трьома групами результатів.

Для відстежування поступу розвитку учнівства на кожному із циклів можна використовувати орієнтири в парадигмі «Я-орієнтирів» (Таблиця 2).

У таблиці 3 наведено конкретні результати навчання, які відповідають ключовим компетентностям, що формуються на уроках громадянської та історичної освітньої галузі на різних циклах навчання. Запропоновані результати є прикладами, які демонструють можливі варіанти реалізації компетентнісного підходу. Більш докладно компетентнісний потенціал громадянської та історичної освітньої галузі розкрито у відповідних розділах державних стандартів освіти, де він представлений системно й комплексно.

У таблиці 4 наведено конкретні результати навчання, які відображають формування наскрізних умінь на уроках громадянської та історичної освітньої галузі на різних циклах навчання. Запропоновані результати є окремими ілюстративними прикладами, які показують можливі шляхи розвитку наскрізних умінь, але не охоплюють усю різноманітність їхнього формування.

Особливості реалізації громадянської та історичної освітньої галузі на різних рівнях шкільної освіти.

У 1–4 класах діти досліджують найближче середовище — простори, стосунки, події, традиції — і починають розуміти, що суспільство влаштоване за певними правилами та має різноманітні форми співжиття. У цьому віці формуються початкові спроможності ставити запитання щодо минулого і сучасного стану свого оточення, розрізняти часові послідовності, помічати повторюваність і зміну подій, звичаїв, рішень у спільнотах, домовлятися, ділитися, ухвалювати прості спільні рішення. Через такі практики формується здатність жити в спільноті, ураховувати думки інших, спільно шукати варіанти подолання конфліктів. Діти починають накопичувати початкові уявлення про справедливість, повагу, відмінність людей між собою. Громадянська та історична галузь на цьому етапі освіти підтримує ці процеси через знайомство з культурним розмаїттям, правилами й домовленостями в спільнотах, родинною та локальною пам'яттю, символами, культурними традиціями.

У 5–6 класах відбувається перехід до більш сфокусованої роботи зі змістом галузі, що рекомендується робити в інтегрованому курсі «Історія і громадянська освіта». Це адаптаційний період, у якому діти починають досліджувати ширші спільноти та складніші форми суспільного життя — школу, громаду, державу — і водночас отримують перші уявлення про те, як ці спільноти змінювались у часі. Учні вчаться бачити, що події відбуваються в певному порядку, що одне веде чи призводить до іншого, що люди в різний час жили і діяли по-різному. Розвивається спроможність ставити запитання до суспільних і життєвих ситуацій, висловлювати припущення, чому так сталося, шукати пояснення, знаходити приклади зі шкільного, родинного чи історичного досвіду. У цьому циклі базової освіти учні й учениці опановують перші інструменти дослідження: стрічки часу, мапи, різні способи аналізу простих джерел інформації. Саме в цьому віці закладається основа для розуміння суспільних процесів як результату чи наслідку людських виборів і взаємодій — як у сучасності, так і в минулому. У 5–6 класах важливо також підтримати потребу учнівства в перших досвіді участі в житті спільноти: у прийнятті рішень, у самоврядуванні класу, школи, у громадських ініціативах.

У 7–9 класах у межах структури галузі можливе як роздільне викладання курсів «Історія України і світу» та «Громадянська освіта», так і їх об'єднання в інтегрований курс «Історія і громадянська освіта». Для поглиблення розуміння взаємозв'язку історичних та суспільствознавчих, громадянознавчих категорій варто також продовжувати досягати освітніх результатів Державного стандарту базової середньої освіти на інтегрованих уроках усіх трьох складників галузі, допускаючи й інші моделі інтеграції всередині галузі, а також міжгалузеву інтеграцію, зокрема із соціальною та здоров'язбержувальною та природничою освітніми галузями тощо. Також може бути впроваджено інтегрований курс громадянської освіти та правознавства для 9 класу.

У цьому віці учнівство вже здатне досліджувати, як улаштоване суспільство та які історичні події, рішення й конфлікти вплинули на його сучасний стан. Воно вчиться бачити, як змінювались способи співжиття, правила, уявлення про владу, відповідальність, справедливість у різні періоди й у різних спільнотах. У цей час посилюється спроможність учнівства помічати зв'язки між минулим і теперішнім, аналізувати суспільні ситуації з кількох перспектив, ставити запитання до дій влади, громади, окремих людей. Водночас у цей період підлітки мають високий запит на висловлення власної думки й водночас формують здатність її обґрунтовувати — у дискусіях, дебатах, письмових і публічних висловлюваннях. Важливо, щоб навчання давало змогу досліджувати як історичні приклади, так і сучасні ситуації: взаємодію громадян і держави, стосунки різних соціальних груп, захист прав людини, участь у прийнятті рішень. Галузь може підтримати ці процеси завдяки роботі з історичними сюжетами, джерелами, кейсами, моделюванням реальних суспільних ситуацій і обговоренням моральних і політичних дилем.

У 10–12 класах структура галузі передбачає вивчення двох окремих курсів: «Громадянська освіта» та «Історія України і світу» — або ж вивчення інтегрованих курсів.

У цьому віці учнівство здатне досліджувати складні суспільні й історичні явища, порівнювати різні моделі політичного устрою, аналізувати ціннісні конфлікти, аналізувати і прогнозувати наслідки різних політичних, культурних і економічних рішень. У старшій школі розвивається спроможність критично працювати з історичними наративами: досліджувати, як вони формуються, змінюються, використовуються в політичних цілях і впливають на уявлення людей про себе, свою спільноту та національну ідентичність. Учнівство вчиться помічати, як події минулого, колективна пам'ять впливають на сучасні події, суспільні настрої, уявлення й бачення майбутнього. Це дає змогу усвідомлювати зв'язок історичних подій із теперішніми виборами, позиціями й цінностями співгромадян. Паралельно формується здатність оцінювати власні можливості діяти в громадянському суспільстві — через участь, комунікацію, правові механізми, локальні ініціативи, співпрацю з іншими людьми та інституціями. Важливо, щоб у старшій школі учнівство брало участь в обговореннях складних питань історичної пам'яті, у моделюванні демократичних процесів, у вивченні реальних інструментів громадського впливу. У 12 класі курс «Громадянська освіта» має бути зосереджений на участі в реальних ініціативах, співпраці з громадою, проєктній роботі та рефлексії власного досвіду. Саме в цьому віці можливий перехід від розуміння до відповідального вибору і дії — коли випускники та випускниці здатні не лише пояснювати, як функціонує суспільство, а й усвідомлено впливати на процеси у своїй громаді та державі.

IV. Поточний стан і виклики освітньої галузі

Принципи, які необхідно реалізувати в громадянській та історичній галузі:

Принцип 1. Упровадження в змісті галузі наскрізних історичних наративів. Затвердження Концептуальних засад реформування історичної освіти⁵ відкрило можливість викладання історії в закладах загальної середньої освіти як за традиційним, хронологічним, принципом, так і за тематичним та концентричним. Відповідно до цього принципу, при плануванні змісту програм пропонується спиратися на такі історичні наративи:

Наратив 1: Тяглість української ідеї. Цей історичний наратив демонструє безперервний розвиток української національної ідентичності, державницьких прагнень і культурних традицій від середньовіччя до сучасності, підкреслюючи, що українці неодноразово відстоювали право на власну ідентичність і державність. В освітньому процесі дослідження наративу можливе під час вивчення відповідних історичних етапів:

– Середньовічна Русь-Україна. Формування ранньої руської державності в Києві заклало основи української політичної традиції. Династичні союзи руських князів із європейськими монархами засвідчили прагнення до рівноправного місця в міжнародній спільноті. «Руська правда» стала першим проявом власної правової культури. Розвиток торговельних шляхів і дипломатичних відносин демонстрував здатність до самостійної зовнішньої політики. Королівство Руське продовжило традицію незалежної руської державності, зберігши політичну окремішність від Візантії та Заходу.

– Литовсько-польська доба. Входження українських земель до Великого князівства литовського відбулося на основі збереження традиційних привілеїв руської знаті. Могутні руські магнатські роди — Острозькі, Заславські, Глинські, Сангушки, Вишнєвецькі — зберігали впливові позиції у державі. Формування концепції «руського політичного народу» як третього, паритетного польському та литовському, члена Речі Посполитої засвідчило прагнення до політичного самовизначення. Боротьба за шляхетські права та політичний вплив демонструвала стійкість руської еліти.

– Козацька спадщина. Формування Запорозької Січі як унікальної військово-політичної організації втілює прагнення до самоврядування. Революція під проводом Богдана Хмельницького стала спробою відновлення української державності на основі козацьких

⁵ Наказ МОН України «Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти» від 30 липня 2024 р. № 1072.

республіканських традицій. Створення Гетьманщини засвідчило здатність українців до побудови власних політичних інституцій. Принципи виборності гетьмана, договірному характеру влади, контролю за владними рішеннями стали основою української політичної культури. Конституція Пилипа Орлика зафіксувала ці республіканські ідеали. Автономний устрій Слобідської України демонстрував різноманітність форм українського самоврядування.

– Модерне національне відродження. «Історія Русів» стала першою спробою створення національного історичного наративу. Діяльність представників нової української нації знаменувала перехід від станової до національної свідомості та поклала початок українського політичного національного руху. Розвиток української преси «Основа», «Діло», «Рада» сприяв формуванню інтелектуального простору української нації. Юліан Бачинський та Микола Міхновський сформулювали програми української політичної самостійності.

– Визвольні змагання (1917–1921 рр.). Проголошення УНР стало кульмінацією столітніх прагнень до відновлення державності. Універсали Української центральної ради зафіксували принципи української політичної традиції. Акт Злуки УНР і ЗУНР засвідчив прагнення до соборної держави. Конституція УНР закріпила республіканський устрій і демократичні принципи. Діяльність українських урядів, демонструвала різні моделі державного будівництва. Водночас внутрішні суперечності та зовнішні інтервенції призвели до тимчасової втрати державності, але ідея незалежності збереглася.

– Визвольний рух середини та другої половини ХХ ст. Діяльність ОУН та УПА в західноукраїнських землях продовжила традицію збройної боротьби за незалежність. Українська діаспора зберігала національні традиції та підтримувала визвольний рух. Дисидентський рух в УРСР відстоював право на національну ідентичність в умовах тоталітарного режиму. Українська Гельсінська група боролася за дотримання прав людини та національних прав.

– Україна після відновлення державної незалежності. Проголошення незалежності 24 серпня 1991 року та її підтвердження на референдумі 1 грудня стало історичною кульмінацією тяглості української ідеї. Ухвалення Конституції 1996 року закріпило демократичні принципи та республіканський устрій. Помаранчева революція засвідчила зрілість громадянського суспільства та демократичних традицій. Революція Гідності підтвердила незворотність європейського вибору України. Відсіч збройній агресії росії демонструє готовність української нації захищати свою державність і цінності.

Переваги розгортання наративу в курсі історії:

1. Учні вчаться бачити історичну глибину: розкриває для себе багатовіковий шлях розвитку української державності, що демонструє тяглість політичної та культурної традиції.
2. Учні вчаться формувати почуття належності до безперервного ланцюга української історії, що посилює гордість і відповідальність за національну спадщину.
3. Учні вчаться розуміти контекст: бачить історичну тяглість як пояснення сучасного стану української держави не як випадкового збігу обставин, а як підсумок тривалих зусиль попередніх поколінь.

Наратив 2: Єдність як запорука успіху. Цей історичний наратив демонструє, що найвизначніші досягнення України стали можливими завдяки консолідації різних соціальних верств, етносів, політичних сил, тоді як роз'єднаність призводила до невдач і втрат. В освітньому процесі дослідження наративу можливе під час вивчення відповідних історичних етапів:

– Середньовічна Русь-Україна. Об'єднання слов'янських племен під владою київських князів створило могутню державу завдяки консолідації різних етнічних груп. Династичні союзи та військові коаліції князів забезпечували вдалі військові кампанії і централізацію влади довкола Києва. Прийняття християнства стало об'єднавчим чинником для різних соціальних

верств. Проте відсутність політичної єдності руських князів в період поліцентричності Русі призвела до ослаблення держави перед монгольською навалою.

– Литовсько-польська доба. Входження українських земель до Великого Князівства Литовського відбулося завдяки консенсусу між литовською владою та руською елітою, що зберегла свої привілеї. Практика сеймів і сеймиків сформувала культуру політичного діалогу та врахування інтересів різних суспільних станів та етносів. Магдебурзьке право об'єднало міське населення навколо спільних інтересів самоврядування. Українська шляхта інтегрувалася в загальнодержавну політичну систему ВКЛ та Речі Посполитої. Водночас релігійні конфлікти після Берестейської унії розкололи українське суспільство і послабили його політичні позиції.

– Козацька доба. Формування Запорозької Січі стало прикладом успішної військової демократії, де рішення ухвалювалися колективно на радах. Козацька революція під проводом Богдана Хмельницького і створення української козацької держави Військо Запорозьке стало можливим через консолідацію різних соціальних верств навколо спільних цілей. Проте Руїна — період внутрішніх усобиць між претендентами на гетьманську булаву, різні зовнішньополітичні орієнтири української козацької еліти призвели до послаблення міжнародних позицій Гетьманщини та розчленування Козацької держави.

– Модерна доба. Кирило-Мефодіївське братство об'єднало представників різних соціальних верств довкола ідей слов'янського братерства і демократичних перетворень в Україні. Революція 1848 року в Галичині консолідувала українців навколо національних вимог. Формування потужного підприємницького класу (Терещенки, Харитоненки) створило матеріальну базу для культурних і освітніх проєктів. Водночас відсутність єдиної стратегії між різними українськими політичними течіями ослаблювала національний рух.

– Новітня історія. Українська революція 1917–1921 років досягла успіху завдяки широкій підтримці різних верств населення. Акт Злуки УНР і ЗУНР продемонстрував прагнення до створення соборної Української держави. Проте політичні суперечки між лідерами, брак координації між урядами призвели до поразки визвольних змагань. У совєцький період відсутність консолідованого опору та розкол в емігрантських організаціях послабили український національний рух. Консолідація демократичних сил, національно свідомої інтелігенції та нових політичних рухів (Народний Рух України) у 1980-х рр. навколо ідей незалежності стала можливою завдяки ослабленню совєцької системи.

– Проголошення незалежності 1991 року отримало підтримку більш як 90% населення завдяки консолідації всіх регіонів України і національних спільнот України. Помаранчева революція продемонструвала здатність громадян / громадянка до мирної самоорганізації заради демократичних цінностей. Революція Гідності об'єднала мільйони українців різних поколінь, регіонів і світоглядів навколо європейських прагнень. Волонтерський рух, що набув неабиякого масштабу в Україні з 2014 року показав унікальну здатність суспільства до горизонтальної консолідації. Водночас регіональні розколи, використані росією, призвели до окупації Криму і війни на Донбасі, що підтверджує небезпечність внутрішніх роз'єднань для національної безпеки.

Переваги наративу. Учнівство вчиться:

1. Бачити силу солідарності: через аналіз історичних прикладів усвідомлювати, що спільна мета і командна робота є ключовими чинниками успіху.
2. Розуміти небезпеку внутрішнього розбрату: вивчати епізоди, коли роз'єднаність чи політичні чвари призводили до втрати державності, і бачити наслідки браку спільних стратегій та геополітичної слабкості.
3. Діяти згуртовано: через освітні проєкти та громадські ініціативи набувати досвіду колективної взаємодії, координації й спільної відповідальності.
4. Бачити багатоголосся історії: розуміти, що національна історія — це історія різних етносів і культур, які впливали й продовжують впливати на українську державність.

5. Поважати права меншин: через дослідження культурної та історичної спадщини різних народів формувати передумови для визнання інших культур і запобігати шовінізму чи ксенофобії.

6. Помічати спільні цінності: бачити, що українське суспільство в усі часи об'єднували цінності свободи, справедливості, взаємодопомоги, незалежно від культурних і релігійних відмінностей.

Наратив 3: Багатовимірність українського історичного досвіду, Україна як європейський суб'єкт. Цей історичний наратив розкриває участь українців у європейських політичних, культурних, освітніх та економічних процесах упродовж століть. Він демонструє, що українці здавна активно брали участь у розвитку Європи, а сучасна євроінтеграція є продовженням цього історичного шляху.

В освітньому процесі дослідження наративу можливе під час вивчення відповідних історичних етапів:

– Середньовічна Русь-Україна. Династичні шлюби руських князів та княгинь з нащадками європейських монархів створили міцні політичні зв'язки Русі та середньовічних європейських держав. Торговельні шляхи: «з варягів у греки», «соляний шлях» тощо перетворили українські землі на важливий економічний центр Європи. Християнізація засвідчила входження Русі до загальноєвропейського християнського простору, а «Руська правда» демонструвала рецепцію європейських правових принципів. Культура Русі поєднувала візантійські та західноєвропейські впливи.

– Литовсько-польська доба. Входження до Великого Князівства Литовського та Речі Посполитої означало участь українських князів та шляхти у політичному житті однієї з найбільших європейських держав. Запровадження магдебурзького права інтегрувало українські міста до загальноєвропейської системи міського самоврядування. Українська шляхта здобула рівні права з польською та литовською у рамках шляхетської демократії, а ідея «руського політичного народу» стала спробою створення триєдиної європейської федерації. Острозька та Києво-Могилянська академії впроваджували західноєвропейські стандарти освіти, створюючи інтелектуальні осередки у Східній Європі. Українське бароко стало унікальним синтезом європейських художніх течій і українських культурних традицій.

– Модерна доба ознаменувалася формуванням сучасної української нації під впливом європейських демократичних процесів і знайшла відлуння в діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Революції 1848 року стали каталізатором національного руху в Галичині. Соціалізм як європейське явище інтегрувався в український інтелектуальний простір через ідеї М. Драгоманова. Формувалася нова генерація українських підприємців-меценатів (Яхненки, Терещенки, Харитоненки). Українська модерна культура формувалася під впливом європейських ідей та мистецьких течій: творчість Володимира Винниченка, Лесі Українки, Михайла Коцюбинського та інших діячів, які надихалися західним романтизмом, реалізмом і модернізмом, інтегруючи їх у національний контекст.

– Новітня історія України розпочалася спробою відновлення української державності під час визвольних змагань 1917–1921 років, коли УНР запровадила парламентаризм і конституцію. У міжвоєнний період український авангард став невід'ємною частиною європейського модернізму (творчість М. Бойчука, та О.Екстер тощо). В совєцьку епоху європейський вектор української ідеї зберігався через діаспору та дисидентський рух. Чорнобильська катастрофа привернула увагу всієї Європи до України, а «оксамитові революції» відкрили шлях до поступового відновлення європейських зв'язків.

– Відновлення незалежності України в 1991 році означало повернення її як суб'єкта європейської політики. Угода про асоціацію з ЄС, безвізовий режим та отримання статусу кандидата в члени ЄС продемонстрували незворотність європейського вибору України. Співпраця з НАТО, участь у європейських миротворчих місіях та захист європейських цінностей під час війни російської федерації проти України підтвердили роль України як

важливого елемента європейської безпеки. Синхронізація з європейською енергосистемою, створення зони вільної торгівлі з ЄС, гармонізація законодавства та судова реформа за європейськими стандартами демонструють глибину інтеграційних процесів. Культурна дипломатія, участь в освітніх програмах ЄС та європейських культурних ініціативах показують, що Україна продовжує свій багатовіковий шлях як невіддільна частина європейської цивілізації.

Переваги наративу:

1. Учні́вство долає комплекси меншовартості: усвідомлює, що українська історія багата на наукові, культурні та економічні досягнення, технічні винаходи.
2. Учні́вство формує національну гідність: під час дослідження різноманітності досягнень українського суспільства пишається власною історією та культурною спадщиною.
3. Учні́вство вчиться реалістично дивитися на суспільний розвиток: розширює світогляд через відомості про промислові центри, університети, мистецькі школи та готується до розуміння складних соціально-економічних процесів сучасності.

Принцип 2. Удосконалення якості експертизи модельних навчальних програм та організація навчання нових і чинних авторських колективів. Одним із викликів, який системно впливає на зміст громадянської та історичної освіти, є відсутність регулярного цілісного оновлення модельних навчальних програм та відсутність нових авторських колективів, які були б готові створювати модельні навчальні програми. Окрім цього, учительство⁶ зазначає, що зміст чинних програм є суттєво перевантажений і не завжди відповідає концепції НУШ. Хоча всі модельні навчальні програми проходять процедуру експертизи та формально узгоджуються з вимогами стандарту, на практиці підходи в них можуть суттєво відрізнятися. Цей виклик пов'язаний із тим, що експертне середовище і педагогічна спільнота поступово адаптуються до парадигми Нової української школи, що потребує переосмислення звичних практик і уявлень про навчальний зміст і методики роботи з учнівством. Тому у виборі програм досі переважають більш традиційні рішення, які не завжди дають змогу в повному обсязі реалізувати потенціал державних стандартів та відповісти на сучасні виклики.

Принцип 3. Покращення якості підручників та навчально-методичних матеріалів.

В Україні діє доволі централізована система забезпечення учасників та учасниць освітнього процесу підручниками. Попри те, що педагогічні працівники мають формальне право обирати підручники, з якими працюватимуть упродовж п'яти років, реальна доступність обраних видань залежить від результатів вибору на загальнонаціональному рівні.

Оскільки конкурс підручників проводиться одночасно для всіх закладів освіти країни, встановлено досить високий мінімальний поріг для друку підручника за кошти державного бюджету – 40 000 виборів. Підручники, що не подолали цей бар'єр, можуть друкуватися лише за умови співфінансування з боку видавництва (якщо кількість виборів перевищує 10 000), або взагалі не друкуються. Як наслідок, частина закладів загальної середньої освіти отримує підручники, яких не замовляла. Таким чином, принцип «гроші йдуть за вибором учителя» реалізується лише частково – за умови подолання порогу в 40 000 виборів.

Закупівля підручників здійснюється централізовано через підпорядковану Міністерству освіти і науки України установу, на регіональному рівні чи рівні територіальної громади така можливість не передбачена. Місцеві бюджети, як і самі заклади загальної середньої освіти, не мають окремого фінансування для придбання бажаних підручників. Робочі зошити, атласи та інші додаткові навчальні матеріали створюються на комерційній основі, тому їх придбання залежить від фінансової спроможності родин або закладу освіти.

Для забезпечення змістовного оновлення викладання історії та громадянської освіти важливим також є створення сучасних електронних хрестоматій історичних джерел,

⁶ Узагальнення за результатами опитування “Опитування освітян про політику Освіта для життя” 2025 року.

структурованих за періодами й темами, з можливістю інтеграції до навчальних матеріалів та уроків. Їхнє розроблення має відбуватися у співпраці з українською та міжнародною історіографічною спільнотою, з урахуванням принципів академічної доброчесності, плюралізму інтерпретацій і джерельної репрезентативності. Державна політика в цій сфері має також сприяти розвитку якісного навчального аудіо- й відеоконтенту, зокрема за участі професійних істориків, митців, педагогів і медіавиробників. Такі ресурси мають бути відкритими, різноманітними за формами подачі й орієнтованими на розвиток критичного, емоційно чутливого та рефлексивного ставлення учнівства до історії та громадянської дійсності. Окрім змістового наповнення, потребують перегляду і вимоги до зовнішнього вигляду підручників.

Також важливо запровадити навчання для представників / представниць експертних комісій, які здійснюють експертизу навчальних матеріалів. Особливу увагу слід приділити якісній реалізації інтегрованого підходу. Водночас є потреба в залученні більшої кількості фахівців / фахівчинь з академічного середовища істориків та історикинь, експертів й експерток з прав людини для наукової експертизи, а також методистів і методисток, педагогів та педагогинь. Важливо також передбачити підвищення грошової мотивації для цих експертів та засади гарантування академічної доброчесності їхньої експертизи.

У відповідь на описані виклики, можливі такі рішення у вигляді вимог до підручників:

- Тематика, джерела й завдання в підручниках мають бути безпосередньо пов'язані з тими результатами державного стандарту, яких учнівство має досягти у відповідному циклі навчання.

- Завдання в підручнику мають активізувати мислення, формувати компетентності, а не лише перевіряти запам'ятовування фактів. Завдання у навчальних матеріалах для громадянської освіти мають сприяти реалізації партисипативного принципу вивчення, максимально практично орієнтовані, сприяти розумінню викликів, які стояли перед будь-яким суспільством у минулому та тепер. Серед завдань мають бути й такі, що стосуються реального життя учнівства, локальних ситуацій, політичних подій у державі, світі та демократичних практик у громаді.

- У підручниках має бути представлена система завдань, що поступово ускладнюється, із чітким переходом від запам'ятовування фактології до проблемних питань. Завдання типу «поясни», «порівняй», запитання на зразок «що було б, якби», «чому інші можуть думати інакше» тощо мають бути основою.

- Підручник має містити різноманітні джерела — текстові, візуальні. Графіки, схеми, карти, статистика, візуальні елементи — усе має бути не ілюстрацією до тексту, а працювати на формування компетентностей. Візуальні елементи мають бути якісними, достатнього розміру, придатними до аналітичної роботи.

- Варто переглянути концепцію сучасного підручника як лише друкованої книги з канонічним змістом. Цифрові додатки до підручників мають бути уніфіковані, інтегровані в логіку курсу, відповідати освітнім результатам і завданням. Має бути упроваджена окрема модель цифрового супроводу підручника й критерії його оцінки.

Щодо виклику організації та доставки підручників можливе рішення у зміні фінансової моделі — перейти від фінансування державою друку видавництвами до передачі коштів громадам, аби вчителі / учительки могли вільно купувати й використовувати різноманітні рекомендовані експертними комісіями навчальні матеріали, підручники, зошити тощо.

Принцип 4. Збільшення навчального часу в базовому циклі середньої освіти й усунення недоліків в організації малогадинних курсів. Навчальні курси громадянської та історичної освітньої галузі в базовій школі мають обмежене навантаження — 17 годин на рік або 0,5 годин тижневого навантаження. Можливість концентрованого вивчення впродовж семестру передбачена нормативно, однак переважно не реалізується через адміністративні

бар'єри. Це перешкоджає послідовному розвитку знань і компетентностей, а також фокусованому опрацюванню складних тем суспільного розвитку.

У відповідь на описані виклики можливе таке рішення: 17-годинні та 35-годинні курси мають бути в розкладі впродовж одного семестру, а вивчення курсу 0,5 години на тиждень упродовж усього навчального року — не допускатися. Водночас навіть за умов розв'язання цієї організаційної проблеми, залишається критичний дефіцит навантаження на галузь — відповідно до ТОП для 5–9 класів: мінімально 1,5 години на тиждень виділено на всю галузь — на історію України, всесвітню історію та громадянську освіту. Цієї кількості годин критично недостатньо для реалізації мети галузі.

Принцип 5. Переосмислення міждисциплінарної підготовки вчительства.

Переважає більшість учителів / учительок громадянської та історичної освітньої галузі має фахову підготовку переважно з історії, що є природним наслідком тривалої інституційної логіки з часів, коли громадянська освіта не була настільки яскраво вираженим компонентом у рамках галузі. Водночас галузь охоплює зміст не лише з історії, а й із соціології, права, політології, економіки, філософії. Така міждисциплінарність вимагає від учителя / вчительки нових підходів, спроможності не лише працювати з минулим за допомогою інструментів історичної науки, а й моделювати сучасні суспільні ситуації, фасилітувати дискусії про морально-етичні дилеми, працювати з демократичними принципами й цінностями прав людини.

У відповідь на описаний виклик можливе таке рішення: унести зміни до освітніх програм педагогічних вишів — оновити професійний стандарт зі спеціальності 014 (Середня освіта), в якому має обов'язково бути передбачена спеціальність «вчитель історії та громадянської освіти», а також типові програми професійної підготовки для вчительства громадянської та історичної освітньої галузі, зокрема передбачити обов'язкові модулі із соціальних наук (політології, права, соціології, економіки), застосування діяльнісних методів навчання (кейсів, симуляцій, проектів, дебатів), формування громадянських компетентностей завдяки діяльнісному підходу.

Таблиця 2

Я-ОРІЄНТИРИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Адаптаційно-ігровий цикл навчання (1–2 класи)	Основний цикл навчання початкової освіти (3–4 класи)	Адаптаційний цикл базової середньої освіти (5–6 класи)	Цикл предметного навчання базової середньої освіти (7–9 класи)	Профільна середня освіта (10–12 класи)
Когнітивний рівень:				
Розрізняю минуле, теперішнє, майбутнє.	Пояснюю одиниці часу від хвилини до року.	Пояснюю тяглість і зміни у житті суспільства та поколінь.	Розрізняю одиниці вимірювання історичного часу (роки, століття, тисячоліття).	Встановлюю причиново-наслідкові та системно-структурні зв'язки в історичних подіях, явищах і процесах.
Розповідаю про себе, свою сім'ю та однолітків.	Описую зміни в житті людей, що відбулися з плином часу.	Розумію причини та наслідки основних історичних подій.	Пояснюю причини і наслідки історичних подій, явищ і процесів.	Аналізую суспільні, економічні, політичні й культурні зміни в історичному контексті.
Відрізняю реальні події від казкових, факти від вигадки у простих розповідях.	Відрізняю реальні події від казкових; факти від вигадки у різних джерелах.	Розрізняю факти і судження, історичні події і їхню оцінку.	Пояснюю значення понять демократія, права людини, громадський простір.	Пояснюю суть демократії, механізми її функціонування, взаємозв'язок гілок влади.
Розумію, що інформацію можна отримувати з різних джерел.	Пояснюю, де і як шукати інформацію про минуле та сьогодення.	Пояснюю взаємодію людини з природою та її вплив на навколишнє середовище.	Усвідомлюю взаємозв'язок природних умов та способу життя людей.	Усвідомлюю значення прав людини, особистого простору, принципів недискримінації та інклюзивності.
Знаю про захисників і захисниць України.	Розумію різницю між історичними фактами та їх тлумаченням.	Усвідомлюю власні права, обов'язки та розумію, що означає бути громадянином України.	Розрізняю джерела інформації за видами і значенням (первинні, вторинні, матеріальні, нематеріальні).	Порівнюю різні історичні джерела, визначаю їх достовірність, повноту і походження.
Розумію базові правила	Знаю про роль	Знайомлюсь з	Аналізую історичні	Критично аналізую

безпеки у повсякденному житті.	захисників і захисниць у забезпеченні безпеки.	основними історичними періодами України.	відносини України з сусідніми державами, розумію причини сучасних конфліктів.	інформацію про російсько-українську війну, розумію її геополітичні, історичні та культурні аспекти.
Розрізняю державні символи України (прапор, герб).	Розумію базові правила безпеки в цифровому просторі та під час надзвичайних ситуацій.	Пояснюю значення територіальної цілісності України.	Виявляю та оцінюю прояви інформаційних загроз, застосовую навички медіаграмотності.	Застосовую комплексні методи аналізу інформації та протидії дезінформації.
		Розпізнаю елементарні прояви дезінформації та маніпуляцій.	Пояснюю значення державних символів, громадянства України.	Розумію причини та наслідки глобальних викликів (війни, конфлікти, міграція, дискримінація).
		Я розумію, що Конституція — це головний документ, який захищає мої права і визначає правила для всіх.	Ознайомлююсь із методами маніпуляції інформацією. Розумію роль міжнародних організацій у підтримці України.	Усвідомлюю взаємодію людини та довкілля, принципи сталого розвитку і зеленої економіки.
		Я розумію, що конфлікти можна вирішувати без образ — через розмову, правила, голосування.	Я розумію, що права людини є для кожного — і знаю, до кого звернутись, якщо вони порушуються.	Розумію значення історичної пам'яті, культурної спадщини та ідентичності для розвитку суспільства.
			Я розумію, чим займається місцева рада, парламент, уряд і чому важливо, щоб вони не втручались у роботу одне одного.	
			Я ціную, що Конституція — це не наказ зверху, а наш спільний договір як суспільства.	

Діяльнісний рівень:				
Розповідаю про послідовність подій свого дня.	Установлюю послідовність подій на лінії часу, пов'язую їх із власним життям.	Працюю з простими картами та картосхемами.	Розташовую історичні події на лінії часу та створюю хронологічні таблиці.	Створюю синхроністичні таблиці, співвідношу історичні події і періоди.
Орієнтуюся у знайомому просторі.	Створюю прості схеми, плани приміщень та маршрутів.	Планую маршрути до культурних та історичних об'єктів свого населеного пункту.	Використовую карти як джерела інформації, визначаю географічне положення історичних подій.	Використовую карти для аналізу історичних явищ, позначаю події, маршрути, об'єкти.
Дотримуюсь правил поведінки у класі та школі.	Використовую правила поведінки у громадських місцях, під час гри та відпочинку.	Збираю інформацію з різних джерел, формулюю запитання до джерел інформації.	Добираю інформацію з різних джерел, перевіряю її достовірність.	Самостійно добираю та аналізую інформацію, створюю власні медіатексти, аргументуючи судження.
Ставлю прості питання про інформацію, яку отримую.	Перевіряю інформацію, ставлю питання про її достовірність.	Перевіряю просту інформацію на достовірність	Беру участь у самоврядуванні класу та школи.	Беру участь у громадських ініціативах, демократичних процедурах школи та громади.
Малюю малюнки на патріотичні теми.	Висловлюю припущення про своє майбутнє.	Беру участь у спільному створенні правил класу, школи.	Долучаюся до заходів, спрямованих на розвиток громади.	Пропоную рішення для розв'язання соціальних проблем, враховуючи інтереси різних спільнот.
Беру участь у святкуванні державних свят.	Долучаюся до шкільних заходів вшанування захисників і захисниць України.	Планую власні дії для досягнення мети.	Виявляю та протидію випадкам порушення прав людини й несправедливості.	Протидію проявам булінгу, дискримінації, маніпуляціям і пропаганді.
Вивчаю вірші про Україну та її символи.	Використовую безпечні стратегії поведінки онлайн та в надзвичайних ситуаціях.	Долучаюся до справ, корисних для спільноти.	Організую та беру участь у проектах національно-патріотичного спрямування.	Розробляю та реалізую проекти, спрямовані на підтримку стійкості громади в умовах викликів.

	Беру участь у класних дискусіях, висловлюю власну думку.	Створюю прості проекти про історію свого краю.	Застосовую навички медіаграмотності для виявлення дезінформації.	Критично аналізую інформацію, виявляю маніпуляції та пропаганду, формулюю аргументовані висновки.
		Здійснюю базову перевірку інформації з медіа.	Розробляю та реалізую місцеві громадянські ініціативи.	Активно застосовую демократичні механізми та процедури (у тому числі електронну демократію).
		Використовую безпечні цифрові інструменти для комунікації та навчання.	Використовую цифрові інструменти для громадянської участі.	Реалізую проекти, ініціативи, спрямовані на вирішення суспільних, екологічних та економічних проблем.
			Беру участь у дискусіях та дебатах на суспільно значущі теми.	Обстоюю власну громадянську позицію, протидію проявам дискримінації, насильства та корупції.
			Я дію відповідально онлайн: поважаю інших, перевіряю інформацію і знаю, як захистити себе.	Я дію відповідно до демократичних цінностей і цінностей прав людини — навіть якщо це складно чи незручно.
				Я можу виявити, коли влада перевищує свої повноваження — і маю інструменти, щоб це оскаржити.
				Я готовий(-а) виступити на захист іншого, навіть якщо це непопулярно або

				ризиковано.
Ціннісно-етичний рівень:				
Ціную свою родину і школу.	Ціную різноманіття людей, дотримуюсь правил спілкування на засадах рівності.	Ціную історико-культурну спадщину свого краю та України.	Поважаю культурну та історичну спадщину України, шанобливо ставлюся до символів.	Шанобливо ставлюся до різноманіття та культурної ідентичності різних груп, аргументуючи переваги соціального розмаїття.
Ціную українські традиції та свята.	Ціную державні та народні символи України.	Ціную символи школи, громади, держави.	Усвідомлюю важливість демократичних цінностей, прав людини, гідності.	Визнаю цінність і значення демократичних принципів, дотримуюся їх у громадському житті.
Поважаю правила спілкування з однолітками.	Ціную власні права і права інших людей, пояснюю важливість особистого простору.	Ціную різноманіття серед людей, протидію стереотипам.	Виявляю повагу до різноманіття, взаємодію з іншими, поважаючи їхні погляди та цінності.	Виявляю повагу до прав людини, активно відстоюю власні та чужі права й гідність.
Ціную державні символи України.	Ціную необхідність правил і пояснюю, чому важливо їх дотримуватись.	Ціную значення державних свят і традицій для себе та родини.	Дотримуюся принципів доброчесності у навчанні й повсякденному житті.	Дотримуюсь академічної доброчесності у навчальній та творчій діяльності.
Ціную захисників і захисниць України.	Ціную та поважаю українську мову як державну.	Ціную демократичні принципи та важливість їх дотримання.	Оцінюю вплив власних дій на оточення та відповідально ставлюся до навколишнього середовища.	Усвідомлюю власну відповідальність як громадянина України та обґрунтовую важливість патріотизму, доброчесності та сталого розвитку.
Поважаю рідну мову та українську мову.	Ціную внесок захисників і захисниць у безпеку України.	Ціную справедливість і шанобливе ставлення до інших.	Розумію важливість національної єдності та солідарності в умовах викликів.	Усвідомлюю свою роль у збереженні та відновленні України під час і після війни.
Ціную дружбу і взаємодопомогу.	Ціную родинні традиції та історії як частину	Усвідомлюю важливість	Ціную важливість критичного осмислення	Ціную та підтримую демократичні інститути,

	історії України.	історичної пам'яті.	інформації для власної безпеки та безпеки держави.	розумію їхню роль у протидії авторитаризму.
	Ціную культурне різноманіття України та повагу до всіх її громадян.	Ціную внесок різних регіонів у культурне різноманіття України.	Усвідомлюю важливість захисту суверенітету та територіальної цілісності України.	Ціную і підтримую демократичні цінності, права людини, верховенство права і громадянську відповідальність.
		Ціную важливість свободи слова.	Ціную внесок різних поколінь у розбудову незалежної України.	Виявляю стійку громадянську позицію, підтримую державні символи, мову та культурні традиції України.
		Ціную єдність України та взаємодопомогу між громадянами.	Ціную багатоетнічну природу українського суспільства та спільну громадянську ідентичність.	Усвідомлюю власну роль у розбудові та захисті незалежності, територіальної цілісності й безпеки України.
		Я підтримую тих, кому складно — і мені важливо, щоб ніхто не залишався осторонь.		Шанобливо ставлюсь до різноманіття культур, мов, традицій, дотримуюсь принципів толерантності й недискримінації.
				Відповідально ставлюся до довкілля, підтримую ідеї сталого розвитку, екологічної безпеки.
				Ціную важливість навчання впродовж життя, відкритий до самовдосконалення і

				взаємонавчання. Визнаю цінність інновацій, інтелектуальної сміливості та підприємливості для суспільного добробуту. Я можу діяти, коли стикаюсь із порушенням прав — подати звернення, зібрати докази, залучити підтримку.
Рефлексивно-агентний рівень:				
Помічаю, що мені було легко/важко, і ділюся цим з учителем/друзями.	Оцінюю, що в мене вийшло добре, а що потребує тренування, і пояснюю чому.	Оцінюю, що в мене вдалося, а що ні, та чому.	Аналізую власні помилки й упередження, коригую підходи.	Планую власну освітню та громадянську траєкторію.
Прошу допомоги або підказки, коли не розумію.	Обираю способи навчання, які мені допомагають краще зрозуміти матеріал.	Визначаю, які стратегії навчання мені підходять краще.	Прошу й надаю зворотний зв'язок однокласникам.	Ініціюю зміни в школі/громаді, беру відповідальність за результат.
Радію своїм успіхам і дякую за підтримку інших.	Прошу й даю простий зворотний зв'язок однокласникам.	Висловляю пропозиції щодо покращення спільної роботи класу/групи.	Пропоную ініціативи для покращення навчального процесу/життя класу.	Менторю молодших/однолітків, допомагаю організовувати спільні дії.
Пропоную прості ідеї, як зробити завдання цікавішим для всіх.	Пропоную невеликі зміни чи ідеї для спільної роботи в класі.			Я готовий(-а) виступити на захист іншого, навіть якщо це непопулярно або ризиковано. Усвідомлюю свою роль і готови(а) діяти для збереження та відновлення України під час і після війни.

Таблиця 3

РЕАЛІЗАЦІЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ГРОМАДЯНСЬКІЙ ТА ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ

Ключові компетентності	Адаптаційно-ігровий цикл навчання (1–2 класи)	Основний цикл навчання початкової освіти (3–4 класи)	Адаптаційний цикл базової середньої освіти (5–6 класи)	Цикл предметного навчання базової середньої освіти (7–9 класи)	Профільна середня освіта (10–12 класи)
Вільне володіння державною мовою	пояснює, як змінюється людина впродовж життя, на власному прикладі [2 ГЮ 1.2.1-1] ставить запитання, які допомагають більше дізнатися про важливу для України подію чи особу [2 ГЮ 3.2.1-4] відтворює основний зміст прочитаного, оглянутого джерела інформації [2 ГЮ 3.2.1-2]	формулює пізнавальні запитання про людей, минулі чи теперішні події [4 ГЮ 3.2.1-2] висловлює думки й почуття, що виникли під впливом інформаційного джерела [4 ГЮ 3.2.1-3] дотримується послідовності викладення думок [4 ГЮ 4.2.2]	пояснює, як життя людини і суспільства залежить від природних змін, науково-технічних винаходів, соціальних обставин [6 ГЮ 1.3.2] пояснює, як погляди та потреби людей сьогодні і в минулому пов'язані з подіями їх життя, станом суспільства [6 ГЮ 1.3.2-2] формулює судження про вчинки історичних осіб та сучасних	пояснює причини і приводи, результати і наслідки історичних подій, явищ, процесів, використовуючи відповідні поняття і терміни [9 ГЮ 1.3.2-1] дискутує стосовно важливих для суспільства питань минулого та сучасного [9 ГЮ 4.2.3] описує історичні події, явища і процеси за картою [9 ГЮ 2.1.1-1] втілює результати пізнавальної діяльності в медіатекстах [9 ГЮ 4.3.2-4]	виявляє стереотипні судження в джерелі, визначає мотиви автора, які вплинули на інтерпретацію ним минулого/сучасності [12 ГЮ 3.2.1-1 П] аналізує аргументацію та пояснює критерії її оцінювання [12 ГЮ 4.2.2-1] добирає та оцінює різноманітну інформацію щодо важливих суспільних питань» [12 ГЮ 4.2.1-2]

			діячів, події, явища, процеси з урахуванням отриманих знань та власного досвіду [6 ГІО 4.2.2-1] формулює висновок, судження на основі наведених фактів [6 ГІО 4.1.2-2] формулює судження про вчинки історичних осіб та сучасних діячів, події, явища, процеси з урахуванням отриманих знань та власного досвіду [6 ГІО 4.2.2-1] обґрунтовує необхідність захищати права людини і громадянина та дотримуватися обов'язків громадянина [6 ГІО 5.2.2-2]		
--	--	--	--	--	--

Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами	описує, як із плином часу змінюються умови життя людей [2 ГІО 1.2.2] (рідною та / або іноземною) відтворює основний зміст прочитаного, оглянутого джерела інформації [2 ГІО 3.2.1-2] (рідною та / або іноземною)	знаходить і презентує інформацію про дитинство попередніх поколінь, порівнює з власним дитинством [4 ГІО 1.2.1-1] (рідною та / або іноземною) розповідає про свої досягнення, досягнення різних спільнот [4 ГІО 6.2.1-1] (рідною та / або іноземною)	описує соціокультурні практики різних спільнот, до яких належить, порівнює їх з іншими (вподобання у їжі, способи привітання та звертання до людей, формули ввічливості тощо) [6 ГІО 5.1.2-2] (рідною та / або іноземною) послідовно викладає інформацію, будує виступ з дотриманням структури [6 ГІО 4.2.2-2] (рідною та / або іноземною) формулює запитання щодо можливого впливу тих чи інших подій на життя суспільства, окремих груп	формулює і аргументовано висловлює, відстоює у дискусії власні погляди та переконання [9 ГІО 5.1.2-4] (рідною та / або іноземною) презентує здобутки рідної та інших соціокультурних спільнот [9 ГІО 5.3.1-2] (рідною та / або іноземною)	обґрунтовує відмінності інтерпретацій в історичних джерелах відповідно до їх походження, авторства і мети створення (порівняння версій в іноземних джерелах) [12 ГІО 3.1.1-1П] доцільно застосовує поняттєвий апарат історії та соціальних наук (здатність користуватися додатковими іноземними джерелами й поняттями) [12 ГІО 4.3.1-1] обґрунтовано оцінює історичну і суспільно значущу інформацію за самостійно визначеними критеріями (у тому числі й з іноземних джерел) [12 ГІО 3.2.2-1 П]
---	---	---	--	--	---

			людей [6 ГІО 1.3.2-1] (рідною та / або іноземною)		
Математична компетентність	групує події або інформацію за спільною ознакою [2 ГІО 4.1.1-2]	вирізняє у джерелі окремі події, персонажів, поняття і терміни [4 ГІО 3.2.1-1] об'єднує факти або події в логічну послідовність [4 ГІО 4.1.1-1] розповідає про події або суспільні явища у логічній послідовності [4 ГІО 4.2.2-1]	співвідносить дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя / учительки, текст книжки тощо) [6 ГІО 2.1.1-3] упорядковує відомості про особу, подію, явище, процес, пам'ятку історії (за заданими критеріями) [6 ГІО 4.1.1] порівнює однотипні пам'ятки історії, природи та культури і пояснює їх значення [6 ГІО 4.1.2-1]	перетворює інформацію з історичних та географічних карт, іншого умовно-графічного матеріалу в текстову форму і навпаки [9 ГІО 2.1.1-4] встановлює системно-структурні зв'язки в історичному процесі [9 ГІО 4.1.1] розрізняє коротко- та довготривалі явища і процеси в хронологічному, географічному, людському вимірах [9 ГІО 4.1.3-1] узагальнює, деталізує (конкретизує) історичну інформацію, шукає аналогії в явищах і процесах суспільно-історичного	визначає тривалість (хронологічні межі) історичних явищ і процесів [12 ГІО 1.1.2-1] систематизує соціальну і історичну інформацію (за самостійно обраними критеріями) в таблиці, діаграми тощо [12 ГІО 4.1.1-1] систематизує джерела за рівнем достовірності наявної в них інформації [12 ГІО 3.3.1-1 П]

				розвитку, діяльності людей [9 ГІО 4.1.3]	
Компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій	відрізняє карту від інших форм представлення території [2 ГІО 2.1.1-2] визначає окремі зміни у краєвиді, пов'язані з діями людей [2 ГІО 2.2.1-1]	розпитує дорослих про походження географічних назв рідного краю [4 ГІО 1.2.1-2] укладає маршрути у межах свого населеного пункту та його околиць, зокрема місцями пам'яті [4 ГІО 2.1.1-2] добирає приклади, які пояснюють взаємозалежність людини та природи [4 ГІО 2.2.1-1] виявляє на картосхемах відомі/знайомі об'єкти соціально-історичного простору [4 ГІО 2.1.1-1]	розрізняє природні, економічні, політичні, соціальні, технологічні та культурні зміни та наводить приклади впливу цих змін на життя людини і суспільства в минулому і теперішньому [6 ГІО 1.3.1-1] пояснює, як життя людини і суспільства залежить від природних змін, науково-технічних винаходів, соціальних обставин [6 ГІО 1.3.2] визначає географічне розташування відповідних/указаних	пов'язує історичні факти та артефакти з географічним простором [9 ГІО 2.1.2-1] людини у природно-географічному середовищі в різні історичні періоди, наводить приклади впливу людини на природу в минулому і сьогоденні [9 ГІО 2.2.1-1] визначає належність культурно-історичних пам'яток, господарських об'єктів до географічних, етнографічних та історичних регіонів, країн, цивілізацій [9 ГІО 2.1.2-2] відстежує і пояснює змінність і варіативність назв об'єктів історичного та географічного	досліджує екологічні, економічні і демографічні проблеми, пропонує заходи щодо їх розв'язання [12 ГІО 2.2.1-2] характеризує вплив технологій на життя людини та суспільства в минулому і тепер» [12 ГІО 6.3.1-5]

			природних і соціальних об'єктів [6 ГІО 2.1.2] позначає розміщення об'єктів на карті, прокладає уявні маршрути, визначає відстані [6 ГІО 2.1.2-3] пояснює, як географічне положення впливає на спосіб життя і світогляд людей [6 ГІО 2.2.1]	просторів [9 ГІО 2.1.2-3] наводить приклади тривалості і змінності географічних та історичних назв (топонімів, етнонімів тощо) [9 ГІО 2.1.2-4] визначає зумовленість історичних подій, явищ, процесів, діяльності людей природно-географічним середовищем [9 ГІО 2.2.1]	
Інноваційність	розповідає, як зміни в оточенні можуть вплинути на людей [2 ГІО 4.3.1-2] пояснює простими словами, чому щось сталося в минулому або що може статися, якщо зміниться певна ситуація [2 ГІО 4.3.1]	висловлює припущення про своє майбутнє, майбутнє країни, людства [4 ГІО 1.3.1-3] аналізує інформацію про події, пояснює їхні причини та можливі наслідки [4 ГІО 4.3.1]	формулює судження про вчинки історичних осіб та сучасних діячів, подій, явища, процеси з урахуванням отриманих знань та власного досвіду [6 ГІО 4.2.2-1] висловлює припущення	спираючись на логіку причиново-наслідкових і просторових зв'язків, прогнозує подальший перебіг подій, явищ, процесів та оцінює можливі зміни [9 ГІО 1.3.2-2] передбачає зміни в різних галузях суспільного життя, прогнозує пов'язані	оцінює переваги і ризики ідей для вирішення екологічних, економічних, соціальних завдань державного та/або глобального рівня [12 ГІО 6.2.1-3] узагальнює контроверсійні судження і оцінки минулого, сучасних суспільних процесів

	описує уявлення про своє майбутнє [2 ГІО 1.3.1-3]		стосовно можливого перебігу історичних подій [6 ГІО 4.3.1-2] адаптує свою поведінку до нових ситуацій, зважаючи на набутий досвід [6 ГІО 5.1.3-1] бере до уваги зміни, оцінює їх ризики та переваги для власного життя та життя спільноти [6 ГІО 6.3.1-4] наводить приклади змін у житті суспільства, пов'язаних із різними чинниками; пояснює їх вплив на людину, конкретні соціальні групи та суспільство в цілому в минулому та	з ними ризики і переваги [9 ГІО 1.3.2-3] створює власний інтелектуальний продукт, дотримуючись засад академічної доброчесності [9 ГІО 3.2.2-3] висуває гіпотези на основі знань і розуміння стосовно впливу історичних подій на майбутнє [9 ГІО 4.3.2-3] пропонує способи подолання конфліктів, розв'язання соціальних, політичних та інших суперечностей [9 ГІО 6.3.1-3]	для формулювання власних висновків та аргументації [12 ГІО 4.3.2-2] ініціює та/або долучається до активних дій для розв'язання спільних проблем місцевих громад (закладу освіти) [12 ГІО 6.2.1-4 П]
--	--	--	---	--	--

			сьогоденні [6 ГІО 6.3.1-5]		
Екологічна компетентність	розрізняє освоєний і не освоєний людиною простір [2 ГІО 2.1.2] описує зміни, які спостерігає у знайомому просторі, пов'язані з людською діяльністю [2 ГІО 2.2.1]	пояснює роль діяльності людини в освоєнні навколишнього світу [4 ГІО 2.2.1] аналізує приклади поведінки, приятної / шкідливої до навколишнього середовища, та її наслідки [4 ГІО 2.2.1-2]	виявляє чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій (клімат, географічне розташування, доступ до природних ресурсів) [6 ГІО 2.2.1-1] виявляє (з допомогою вчителя / вчительки) і пояснює виклики, які стоять перед людиною, суспільством у різних природних середовищах [6 ГІО 2.2.1-2] наводить приклади впливу діяльності людини на	характеризує діяльність людини у природно- географічному середовищі в різні історичні періоди, наводить приклади впливу людини на природу в минулому і сьогоденні [9 ГІО 2.2.1-1] встановлює взаємозв'язок між діяльністю людей та станом природного середовища в минулому і сьогоденні [9 ГІО 2.2.2] знаходить достовірну інформацію про сутність екологічних проблем та пропонує способи їх розв'язання [9 ГІО 2.2.2-3]	досліджує екологічні, економічні і демографічні проблеми, пропонує заходи щодо їх розв'язання [12 ГІО 2.2.1-2] визначає тенденції розвитку соціально- історичного простору під впливом природних факторів і діяльності людини [12 ГІО 2.2.1-3] досліджує моделі відбудови суспільства і економіки після катастроф, воєн, епідемій, геноцидів, депопуляцій) [12 ГІО 2.2.1-4 П] моделює варіанти власної участі в розв'язанні проблем державного та/або глобального рівня [12 ГІО 6.2.1-3 П]

			навколишнє середовище в часі і просторі, взаємодії людини та природи [6 ГІО 2.2.2-1] діє для збереження навколишнього середовища [6 ГІО 2.2.2-2] обговорює те, як громадяни та уряди можуть сприяти сталому розвитку [6 ГІО 6.2.1-6]		
Інформаційно-комунікаційна компетентність	пояснює, де може знайти потрібну інформацію; виявляє основний зміст джерела інформації [2 ГІО 3.1.1]	працює з картосхемами [4 ГІО 2.1.1] знаходить потрібну інформацію про минуле і сучасне; добирає джерело інформації відповідно до потреб і зацікавленості [4 ГІО 3.1.1] формулює запитання для	зіставляє картографічну інформацію різних історичних періодів [6 ГІО 2.1.1-2] зіставляє джерела інформації щодо достовірності та повноти [6 ГІО 3.3.2-2] розрізняє джерела	порівнює інформацію з різних карт, визначає її повноту та достовірність [9 ГІО 2.1.1-3] характеризує інформацію залежно від джерела походження, часу і місця виникнення та способів поширення інформації в суспільстві [9 ГІО 3.2.2-2]	добирає і систематизує джерела історичної та суспільної інформації за видами і походженням для реалізації пізнавально-дослідницьких проектів [12 ГІО 3.1.1] виявляє і оцінює інформаційні маніпуляції і пропаганду,

		перевірки достовірності інформації; знаходить інформацію, яка спростовує або підтверджує сумніви [4 ГІО 3.3.1-1] розрізняє інформацію за тематикою і часом створення (давніша / сучасна) [4 ГІО 3.2.1-4]	інформації за видами [6 ГІО 3.1.1] пояснює способи нагромадження та пошуку інформації [6 ГІО 3.1.1-2] використовує пошукові системи для отримання інформації, дізнається значення незнайомих слів [6 ГІО 3.1.2-2] описує і характеризує за певним алгоритмом пам'ятку природи, історії та культури [6 ГІО 4.2.1-2]	складає список використаних джерел, дотримуючись засад доброчесності [9 ГІО 3.1.2-2] знаходить та використовує інформацію про історичний факт, артефакт, історичну особу для пояснення багатомірності історичних процесів [9 ГІО 4.2.1]	ідентифікує упередження [12 ГІО 3.2.2-2] моделює ситуації порушення прав і гідності людини та пропонує доцільні національні та міжнародні механізми їх захисту і відновлення [12 ГІО 5.2.2-1 П]
Навчання впродовж життя	ставить запитання, які допомагають більше дізнатися про важливу для України подію чи особу [2 ГІО 3.2.1-4]	формулює пізнавальні запитання про людей, минулі чи теперішні події [4 ГІО 3.2.1-2] формулює запитання для	обґрунтовує користь обміну досвідом та взаємонавчання; пояснює значення освіти в житті людини [6 ГІО 5.1.2-1]	визначає свої сильні та слабкі сторони та формулює способи самовдосконалення [9 ГІО 5.1.2-1] дотримується принципів академічної	оцінює історичні процеси на основі їх передумов, перебігу і результатів [12 ГІО 4.1.3-1] визначає відповідальність за

	запитує у дорослих про правдивість інформації, шукає пояснення [2 ГІО 3.3.1-1] дізнається про те, що цікавить, осмислює відповіді [2 ГІО 3.2.1]	перевірки достовірності інформації; знаходить інформацію, яка спростовує або підтверджує сумніви [4 ГІО 3.3.1-1]	дотримується принципів академічної доброчесності в навчанні та повсякденному житті [6 ГІО 6.1.3-2] виокремлює основне і другорядне в тексті [6 ГІО 3.2.1-2] дотримується принципів академічної доброчесності в навчанні та повсякденному житті [6 ГІО 6.1.3-2]	доброчесності в навчанні та повсякденному житті [6 ГІО 6.1.3-2] ставить обґрунтовані/доречні запитання до змісту здобутої інформації [9 ГІО 3.2.1-2] виявляє смислові зв'язки між різними фрагментами інформації та джерелами різних видів [9 ГІО 3.2.1-3]	свої дії [12 ГІО 5.1.2-1] застосовує історичні знання для дослідження сучасних явищ, подій і процесів [12 ГІО 6.3.1-3 П]
Громадянські та соціальні компетентності	пояснює потребу дотримання правил у громадських місцях та під час спільних заходів [2 ГІО 2.3.2-1] описує свої емоції, що виникли під впливом інформаційного джерела	обмірковує раніше встановлені правила у громадському просторі та, за потреби, створює спільно з іншими нові / додаткові правила [4 ГІО 2.3.2-2]	пояснює, що вдалося та не вдалося досягти під час виконання роботи [6 ГІО 6.2.2-1] описує почуття, емоції та потреби, що мають інші люди [6 ГІО 6.2.2-2]	долучається до розв'язання проблем різних спільнот, враховуючи інтереси їх представників [9 ГІО 6.2.1] виявляє інтереси різних спільнот/груп і шукає шляхи їх (інтересів) узгодження для	обстоює думку щодо необхідності облаштування громадського простору свого міста/села/селища та протидії порушенням правил поведінки в громадських місцях [12 ГІО 2.3.2-1] доводить та ілюструє прикладами цінність

	[2 ГЮ 3.2.1-3] пояснює, які почуття пов'язують його / її з близькими людьми, висловлює припущення про те, чим вони зумовлені [2 ГЮ 5.1.2-3] пояснює, що таке особистий простір [2 ГЮ 5.1.3] описує державні та народні символи України, шанобливо ставиться до них [2 ГЮ 6.3.3-1]	пояснює, як держава та громада впливають на життя дитини [4 ГЮ 5.1.2-1] наводить приклади, як вчинки окремих людей впливають на життя суспільства [4 ГЮ 5.1.2-2] виявляє та засуджує поведінку, що принижує гідність людини, розпізнає випадки порушень окремих прав дитини [4 ГЮ 5.2.1] переконує у важливості поваги до інших, спираючись на власний досвід і доступні джерела (почуте, прочитане) [4 ГЮ 5.2.2]	намагається зрозуміти краще своїх друзів, уявляючи, як та чи інша ситуація виглядає з їх погляду [6 ГЮ 6.2.2-3] зважає на емоції та почуття інших осіб у своїй поведінці [6 ГЮ 6.2.2-4] визнає успіхи та досягнення інших осіб [6 ГЮ 6.2.2-5] бере участь у процедурах самоврядування закладу освіти/ класу та прийнятті рішень [6 ГЮ 6.1.2] спільно з однолітками усвідомлено бере участь у громадських заходах [6 ГЮ 6.2.1-8] детально описує та характеризує в	розв'язання проблем відповідних спільнот/ груп [9 ГЮ 6.2.1-3] застосовує принципи та механізми демократії в житті закладу освіти [9 ГЮ 6.1.2] спільно з однолітками усвідомлено бере участь у громадських заходах або організовує їх [9 ГЮ 6.2.1-7] бере участь у проектах, спрямованих на утвердження цінності незалежності і територіальної цілісності України [9 ГЮ 6.2.1-8] розпізнає способи маніпулювання інформацією та ознаки пропаганди [9 ГЮ 3.3.3]	інклюзії різних груп і різноманітності в суспільстві [12 ГЮ 5.3.1-1] ідентифікує прояви дискримінації та утисків [12 ГЮ 5.3.2- 1] характеризує способи впливу громадян на політику [12 ГЮ 6.1.1- 2] оцінює ідеології та діяльність політичних партій, суспільних рухів, організацій та їх роль у розвитку демократичного суспільства [12 ГЮ 6.1.2-2] досліджує ситуації в місцевій громаді (у закладі освіти тощо), виокремлює явища чи процеси, які потребують змін [12 ГЮ 6.2.1-1] пропонує ефективні способи розв'язання виявлених проблем місцевих громад (закладу освіти) [12 ГЮ 6.2.1-2]
--	--	--	--	--	---

		долучається до заходів, спрямованих на розвиток української громадянської та національної ідентичності [4 ГІО 6.3.2] шанобливо ставиться до державних, народних символів, символів громади та школи [4 ГІО 6.3.3-1]	цілому себе та інших осіб за різними ознаками (інтереси, світогляд тощо) [6 ГІО 5.1.1-4]		ініціює та/або долучається до активних дій для розв'язання спільних проблем місцевих громад (закладу освіти) [12 ГІО 6.2.1-4 П]
Культурна компетентність	поважає різноманіття в суспільстві, ставиться до інших як до рівних собі [2 ГІО 5.3.1] пояснює переваги людського різноманіття [2 ГІО 5.3.1-1] розповідає про найважливіші державні свята України та	для доброзичливого спілкування враховує, що інші люди можуть мати інший досвід або потреби [4 ГІО 5.3.1-2] аргументовано оцінює значущість для себе, родини державних свят України	конструктивно взаємодіє з людьми з відмінними ідеями та цінностями [6 ГІО 5.3.1] описує соціокультурні практики різних спільнот, до яких належить, порівнює їх з іншими (вподобання у	цінує соціальне та культурне розмаїття, пояснює його переваги і виклики в сучасному суспільстві [9 ГІО 5.3.1] пояснює культурно-історичні витоки різних систем літочислення [9 ГІО 1.1 1-1]	порівнює історичні факти та артефакти за запропонованими критеріями [12 ГІО 4.1.2-1] пояснює взаємодію політичних, економічних, соціальних і культурних чинників у розвитку суспільства [12 ГІО 4.3.2-3] доводить негативний вплив соціальних

	традиції їх святкування [2 ГІО 6.3.2-1] наводить приклади пам'яток культури та історичних пам'яток своєї місцевості [2 ГІО 1.2.3-1]	[4 ГІО 6.3.2-2] описує реальну / віртуальну подорож до об'єктів культурної спадщини рідного краю, України, світу [4 ГІО 2.1.2-1] наводить приклади пам'яток культури та історичних пам'яток України [4 ГІО 1.2.2-1] дізнається про традиції та звичаї свого регіону [4 ГІО 1.2.2-2]	їжі, способи привітання та звертання до людей, формули ввічливості тощо) [6 ГІО 5.1.2-2] розрізняє природні, економічні, політичні, соціальні, технологічні та культурні зміни та наводить приклади впливу цих змін на життя людини і суспільства в минулому і теперішньому [6 ГІО 1.3.1-1] визначає на карті положення географічних об'єктів, культурно-історичних пам'яток, місця історичних подій [6 ГІО 2.1.2-2] розрізняє пам'ятки історії та культури,	виявляє і пояснює ознаки культурно-історичних епох [9 ГІО 1.1.3-3] розрізняє економічні, політичні, культурно-інтелектуальні чинники розвитку суспільства і пояснює їх взаємовплив на основі отриманих знань [9 ГІО 1.2.1-1] визначає належність культурно-історичних пам'яток, господарських об'єктів до географічних, етнографічних та історичних регіонів, країн, цивілізацій [9 ГІО 2.1.2-2] пояснює важливість заходів щодо збереження і популяризації пам'яток історії, культури та туристичних	упереджень на забезпечення миру, стабільності, прав людини [12 ГІО 5.3.2-1 П] визначає основні політичні, правові, соціокультурні та інші чинники, які впливають на дотримання прав людини і принципів демократії в Україні та світі [12 ГІО 5.2.2-2 П] долучається до створення проєктів рішень, спрямованих на подолання дискримінації [12 ГІО 5.3.2-2]
--	--	--	---	--	--

			історичні події, осіб та їх вчинки, соціальні об'єкти та явища за певними ознаками [6 ГІО 4.1.2] розрізняє та ідентифікує локальні, регіональні, національно-культурні спільноти, співвідносить себе з ними [6 ГІО 5.1.1-3] наводить приклади етнічного, релігійного, культурного та іншого розмаїття в Україні та світі в минулому і сьогоденні [6 ГІО 5.3.1-1] пояснює причини та наслідки розмаїття в сучасній Україні, аналізує культурне	об'єктів і бере участь у таких заходах [9 ГІО 2.3.1-1] на основі аналізу джерела ідентифікує події та явища політичної, соціальної, економічної, культурно-інтелектуальної історії, історії повсякденності тощо [9 ГІО 3.2.2-1] цінує соціальне та культурне розмаїття, пояснює його переваги і виклики в сучасному суспільстві [9 ГІО 5.3.1]	
--	--	--	--	--	--

			розмаїття України та світу [6 ГІО 5.3.1-2] зіставляє культури, їх цінності, традиції, спосіб життя [6 ГІО 5.3.1-3] висловлює власне судження про культурне розмаїття та його цінність для суспільства, виявляє зацікавленість переконаннями інших людей [6 ГІО 5.3.1-4] взаємодіє з людьми з відмінними ідеями та цінностями [6 ГІО 5.3.1-5]		
--	--	--	--	--	--

Підприємливість і фінансова грамотність	пояснює, що має зробити для досягнення успіху [2 ГІО 6.2.1-1]	наводить приклади, як вчинки окремих людей впливають на життя суспільства [4 ГІО 5.1.2-2] визначає свої потреби, відрізняє їх від бажань [4 ГІО 5.1.1-3] формулює мету та цілі; планує дії, які приведуть до їх досягнення [4 ГІО 5.1.1-4]	бере до уваги зміни, оцінює їх ризики та переваги для власного життя та життя спільноти [6 ГІО 6.3.1-4] критично осмислює ризики, пов'язані із шкодою для навколишнього середовища [6 ГІО 6.2.1-5]	планує своє життя у коротко- та/ або довготривалій перспективі, планує способи досягнення своїх цілей [9 ГІО 5.1.2-3] пояснює переваги ринкової економіки та важливість чесної конкуренції для розвитку суспільства [9 ГІО 6.3.1-4] характеризує чинники, що впливають на заняття людей, спосіб ведення господарства, соціальний устрій, визначає тенденції економічного розвитку [9 ГІО 2.2.2-2]	пропонує ефективні способи розв'язання виявлених проблем місцевих громад (закладу освіти) [12 ГІО 6.2.1-2] обирає тему дослідження, формулює проблемне завдання і визначає стратегію його виконання [12 ГІО 4.3.2-1 П] формулює гіпотезу дослідження і добирає джерела інформації [12 ГІО 4.3.2-2 П] оцінює переваги і ризики ідей для вирішення екологічних, економічних, соціальних завдань державного та/або глобального рівня [12 ГІО 6.2.1-3]
---	--	---	---	--	---

Таблиця 4

РЕАЛІЗАЦІЯ НАСКРІЗНИХ УМІНЬ В ГРОМАДЯНСЬКІЙ ТА ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ

Наскрізнi вiмiння	Адаптацiйно-iгровий цикл навчання (1–2 класи)	Оснoвний цикл навчання початкової освіти (3–4 класи)	Адаптацiйний цикл базової середньої освіти (5–6 класи)	Цикл предметного навчання базової середньої освіти (7–9 класи)	Профiльна середня освіта (10–12 класи)
Читати з розумінням	виокремлює в джерелі фрази та дії, які вразили [2 ГЮ 4.2.1-1]	порівнює сучасне і минуле повсякденне життя на основі наданих джерел [4 ГЮ 4.1.1-3] формулює узагальнення на основі кількох джерел інформації [4 ГЮ 4.1.1-2]	зіставляє картографічну інформацію різних історичних періодів [6 ГЮ 2.1.1-2] співвідносить дані карти з іншими джерелами інформації (розповідь учителя / вчительки, текст книжки тощо) [6 ГЮ 2.1.1-3]	порівнює інформацію з різних карт, визначає її повноту та достовірність [9 ГЮ 2.1.1-3] перетворює інформацію з історичних та географічних карт, іншого умовно-графічного матеріалу в текстову форму і навпаки [9 ГЮ 2.1.1-4]	виявляє відмінності інтерпретацій в історичних джерелах відповідно до їх місця, часу та обставин походження, авторства і мети створення [12 ГЮ 3.1.1-1] оцінює відмінності в джерелах різного походження [12 ГЮ 3.1.1-2] формує і характеризує джерельну базу теми/проекту [12 ГЮ 3.1.1-2 П] формулює питання щодо походження і змісту джерела інформації [12 ГЮ 3.2.1-1]

					виявляє стереотипні судження в джерелі, визначає мотиви автора, які вплинули на інтерпретацію ним минулого / сучасності [12 ГЮ 3.2.1-1 П] досліджує збіги і розбіжності між даними різних джерел і позиціями авторів [12 ГЮ 3.2.2-1] обґрунтовано оцінює історичну і суспільно значущу інформацію за самостійно визначеними критеріями [12 ГЮ 3.2.2-1 П] оцінює джерела відповідно до заданих критеріїв для встановлення їх автентичності [12 ГЮ 3.3.1-1]
Уміння висловлювати власну	розповідає про найважливіші державні свята	пояснює, які права він / вона має як людина [4 ГЮ 5.2.1-1]	пояснює зв'язок між подіями, розрізняє причини, приводи,	аналізує взаємовпливи історичних подій, явищ, процесів, вчинків	виявляє зв'язки між минулим і сучасністю (історичне значення)

думку усно й письмово	України та традиції їх святкування [2 ГІО 6.3.2-1] представляє загальні відомості про Україну [2 ГІО 6.3.1-1] пояснює, що таке особистий простір [2 ГІО 5.1.3] розповідає про свої мрії [2 ГІО 5.1.1-3] розповідає про свої інтереси та вподобання, пояснює, чому йому / їй подобається проводити дозвілля саме так [2 ГІО 4.2.1-2]	пояснює, що кожна людина має право на особистий простір [4 ГІО 5.1.3] пояснює, чому потрібно діяти справедливо і забезпечувати рівне ставлення до інших [4 ГІО 5.3.1-3] розповідає про свої досягнення, досягнення різних спільнот [4 ГІО 6.2.1-1]	результати і наслідки подій [6 ГІО 1.2.1] пояснює присутність минулого в сучасному суспільному просторі [6 ГІО 1.2.2] пояснює, як життя людини і суспільства залежить від природних змін, науково-технічних винаходів, соціальних обставин [6 ГІО 1.3.2] пояснює потребу доступності громадського простору для людей з інвалідністю або маломобільних груп населення [6 ГІО 2.3.1-4] описує соціокультурні практики різних спільнот, до яких належить, порівнює їх з іншими	історичних осіб [9 ГІО 1.2.1] обґрунтовує вплив людських вчинків, суспільних ідей, технологічних змін на перебіг історичних подій, явищ і процесів [9 ГІО 1.2.2] пояснює причини і приводи, результати і наслідки історичних подій, явищ, процесів, використовуючи відповідні поняття і терміни [9 ГІО 1.3.2-1] пояснює вплив різних чинників на формування громадського простору [9 ГІО 2.3.1] формулює і аргументовано висловлює, відстоює у дискусії власні погляди та переконання [9 ГІО 5.1.2-4]	факту), взаємовпливи історичних явищ і процесів, висловлює думку щодо ролі історичних осіб [12 ГІО 1.2.1-1] обстоює думку щодо необхідності облаштування громадського простору свого міста/села/селища та протидії порушенням правил поведінки в громадських місцях [12 ГІО 2.3.2-1] добирає та оцінює різноманітну інформацію щодо важливих суспільних питань [12 ГІО 4.2.1-2] висловлює аргументовану думку щодо важливості для України власних державних символів, державної мови, суспільно-державних
-----------------------	---	--	---	---	---

			(вподобання у їжі, способи привітання та звертання до людей, формули ввічливості тощо) [6 ГІО 5.1.2-2] пояснює, як людина впливає на різні спільноти і державу своєю діяльністю [6 ГІО 5.1.2-3]		(національних) цінностей [12 ГІО 6.3.1-2] висловлює аргументовану думку щодо різних аспектів громадсько-політичного життя в Україні та світі [12 ГІО 6.3.1-3] аргументує власну належність і належність інших осіб до української нації [12 ГІО 5.1.1-2] обстоює власну гідність [12 ГІО 5.1.3]
Критичне та системне мислення	виділяє основні факти з розповіді або ілюстрацій [2 ГІО 4.1.1-1] групує події або інформацію за спільною ознакою [2 ГІО 4.1.1-2] розрізняє вигаданих персонажів і реальних людей [2 ГІО 3.3.1-2]	збирає та систематизує інформацію на задану тему [4 ГІО 4.1.1] розрізняє факти та судження у текстах чи розповідях про історичні події [4 ГІО 3.3.2] визначає свої потреби,	розрізняє факт і судження в запропонованому тексті/ медіатексті [6 ГІО 3.3.1] оцінює інформацію щодо її достовірності, надійності і повноти [6 ГІО 3.3.2]	визначає достовірність і повноту джерела відповідно до усталених (самостійно заданих) критеріїв [9 ГІО 3.3.1] пояснює причини різних інтерпретацій історичної та суспільної інформації [9 ГІО 3.3.2] визначає вплив економічних, політичних, соціальних та культурних обставин на погляди і	обґрунтовує нелінійність, багатоваріантність історичного розвитку [12 ГІО 1.2.1-1 П] здійснює періодизацію історичних процесів на основі альтернативних критеріїв [12 ГІО 1.3.1-1 П]

		відрізняє їх від бажань [4 ГІО 5.1.1-3] наводить приклади зв'язку життя власної родини з історією України [4 ГІО 6.3.2-1]		життєву позицію автора джерела [9 ГІО 3.3.2-1] визначає причини, описує перебіг, встановлює сутність колонізаційних та міграційних процесів [9 ГІО 2.2.3-1] виявляє смислові зв'язки між різними фрагментами інформації та джерелами різних видів [9 ГІО 3.2.1-3]	розробляє моделі альтернативного історичного розвитку [12 ГІО 1.3.2-2 П] характеризує системно-структурні зв'язки в історичному процесі [12 ГІО 4.1.1] аналізує джерело інформації та оцінює його [12 ГІО 3.2.1] виявляє стереотипні судження в джерелі, визначає мотиви автора, які вплинули на інтерпретацію ним минулого/сучасності [12 ГІО 3.2.1-1 П] виявляє і оцінює інформаційні маніпуляції і пропаганду, ідентифікує упереджені погляди і припущення у джерелах інформації [12 ГІО 3.2.2-2]
--	--	---	--	--	---

				визначає ідеологічну спрямованість джерела і оцінює його з погляду забезпечення прав людини і суспільних інтересів [12 ГІО 3.3.2-1 П] систематизує соціальну і історичну інформацію (за самотійно обраними критеріями) в таблиці, діаграми, графіки тощо [12 ГІО 4.1.1-1] зіставляє події, явища і процеси української та світової історії; визначає їх взаємовпливи [12 ГІО 4.1.3-2] аналізує аргументацію та пояснює критерії її оцінювання [12 ГІО 4.2.2-1] пояснює взаємодію політичних,
--	--	--	--	---

					економічних, соціальних і культурних чинників у розвитку суспільства [12 ГІО 4.3.2-3]
Здатність логічно обґрунтовувати позицію	пояснює, що як дитина має особливий захист зі сторони держави та батьків, або осіб, що їх замінюють [2 ГІО 5.2.1] пояснює простими словами, чому щось сталося в минулому або що може статися, якщо зміниться певна ситуація [2 ГІО 4.3.1]	розповідає про події або суспільні явища у логічній послідовності [4 ГІО 4.2.2-1] пояснює, як держава та громада впливають на життя дитини [4 ГІО 5.1.2-1] пояснює, як Конституція України впливає на його / її життя і життя всіх громадян України [4 ГІО 6.3.1-3] пояснює, чому важливо знати свої права і виконувати обов'язки громадянина [4 ГІО 6.3.1-2]	аргументовано пояснює перебіг і сутність історичних і сучасних подій, явищ, процесів, діяльності людей [6 ГІО 4.2.2]	добирає логічні і достатні аргументи для підтвердження певного судження [9 ГІО 4.2.2]	обґрунтовує нелінійність, багатоваріантність історичного розвитку [12 ГІО 1.2.1-1 П] оцінює аргументованість суджень, висновків щодо історичної події, явища, процесу [12 ГІО 4.2.2] формулює судження на основі критеріїв, принципів і цінностей [12 ГІО 4.2.1-1 П] обґрунтовує власні судження, висновки, оцінки [12 ГІО 4.2.2-2] узагальнює контроверсійні судження і оцінки минулого, сучасних

		пояснює, як дії людей у минулому впливають на сучасне життя [4 ГІО 4.3.1-1]			суспільних процесів для формулювання власних висновків та аргументації [12 ГІО 4.3.2-2] оцінює історичні процеси на основі їх передумов, перебігу і результатів [12 ГІО 4.1.3-1]
Творчість	запитує у дорослих про правдивість інформації, шукає пояснення [2 ГІО 3.3.1-1] розпитує дорослих про сучасне громадське життя та минуле України [2 ГІО 6.3.1-2]	формулює запитання для перевірки достовірності інформації; знаходить інформацію, яка спростовує або підтверджує сумніви [4 ГІО 3.3.1-1]	наводить приклади змін у житті суспільства, пов'язаних із різними чинниками; пояснює їх вплив на людину, конкретні соціальні групи та суспільство в цілому в минулому та сьогодні [6 ГІО 6.3.1-5] формулює питання різного типу до тексту/ медіатексту, візуальних джерел [6 ГІО 3.2.1-4]	створює власний інтелектуальний продукт, дотримуючись засад академічної доброчесності [9 ГІО 3.2.2-3] добирає відомості, необхідні для виконання пізнавального і творчого завдання [9 ГІО 3.1.2] формулює запитання стосовно взаємодії суспільно-історичних подій, явищ, процесів, діяльності людей, робить припущення щодо їх впливу на суспільство [9 ГІО 4.1.1-2] пропонує способи подолання конфліктів, розв'язання соціальних, політичних та інших суперечностей [9 ГІО 6.3.1-3]	розробляє моделі альтернативного історичного розвитку [12 ГІО 1.3.2-2 П] реконструює історичну ситуацію (період, явище, процес) на основі історичних джерел та сучасних досліджень [12 ГІО 4.1.1-1 П] обирає тему дослідження, формулює проблемне завдання і визначає стратегію його виконання [12 ГІО 4.3.2-1 П] формулює гіпотезу дослідження і добирає джерела

					інформації (поглиблений) [12 ГІО 4.3.2-2 П] узагальнює результати, формулює висновки і представляє результати дослідження [12 ГІО 4.3.2-3 П] пропонує ефективні способи розв'язання виявлених проблем місцевих громад (закладу освіти) [12 ГІО 6.2.1-2] моделює варіанти власної участі в розв'язанні проблем державного та/або глобального рівня [12 ГІО 6.2.1-3 П]
Ініціативність	долучається до заходів, спрямованих на розвиток української громадянської та національної ідентичності [2 ГІО 6.3.2]	долучається до заходів, спрямованих на розвиток української громадянської та національної ідентичності [4 ГІО 6.3.2] протидіє спробам порушення	бере участь у процедурах самоврядування закладу освіти / класу та прийнятті рішень [6 ГІО 6.1.2]	застосовує принципи та механізми демократії в житті закладу освіти [9 ГІО 6.1.2] бере участь у громадських ініціативах щодо формування інклюзивного простору [9 ГІО 2.3.2-2]	пропонує ефективні способи розв'язання виявлених проблем місцевих громад (закладу освіти) [12 ГІО 6.2.1-2] ініціює та/або долучається до активних дій для розв'язання спільних проблем

		власного особистого простору, спираючись на правила розв'язання конфліктної ситуації, та не порушує особистий простір інших [4 ГІО 5.1.3-1] разом з іншими визначає засади життя класу [4 ГІО 6.1.1]			місцевих громад (закладу освіти) [12 ГІО 6.2.1-4 П] усвідомлено бере участь в облаштуванні громадського простору у своєму місті/селі/селищі [12 ГІО 2.3.2-1 П] оцінює ідеології та діяльність політичних партій, суспільних рухів, організацій та їх роль у розвитку демократичного суспільства [12 ГІО 6.1.2-2] обстоює думку щодо необхідності облаштування громадського простору свого міста/села/селища та протидії порушенням правил поведінки в громадських місцях [12 ГІО 2.3.2-1]
Вміння конструктивні	поводиться так, щоб не образити гідність інших	розпізнає та описує емоції,	протидіє утискам, насиллю (булінгу), виявам нерівності	створює безпечне середовище, вільне від утисків, насилля (булінгу),	визначає відповідальність за

о керувати емоціями	(дітей і дорослих) [2 ГІО 5.2.2-1]	почуття, переживання [4 ГІО 5.1.1-2] висловлює думки й почуття, що виникли під впливом інформаційного джерела [4 ГІО 3.2.1-3] визначає свої риси характеру [4 ГІО 5.1.1-1]	або несправедливості [6 ГІО 5.3.2] розвиває емпатію [6 ГІО 6.2.2]	виявів нерівності або несправедливості [9 ГІО 5.3.2] розвиває емоційний інтелект [9 ГІО 6.2.2]	свої дії [12 ГІО 5.1.2-1] виявляє у пропонуваніх для дослідження ситуаціях випадки порушення права на повагу до людської гідності і пропонує способи його захисту [12 ГІО 5.1.3-1] ідентифікує прояви дискримінації та утисків [12 ГІО 5.3.2-1] доводить негативний вплив соціальних упереджень на забезпечення миру, стабільності, прав людини [12 ГІО 5.3.2-1 П] визначає способи запобігання порушенням правил поведінки в громадських місцях [12 ГІО 2.3.2-2 П]
Вміння оцінювати ризики	визначає дії, які не сприяли успіху [2 ГІО 6.2.1-2]	ідентифікує ситуації, у яких ідеться про	бере до уваги зміни, оцінює їх ризики та переваги для	спираючись на логіку причиново-наслідкових і просторових зв'язків,	оцінює переваги і ризики ідей для вирішення

		порушення прав людини, зокрема прав дитини [4 ГІО 5.2.2-1]	власного життя та життя спільноти [6 ГІО 6.3.1-4] критично осмислює ризики, пов'язані із шкодою для навколишнього середовища [6 ГІО 6.2.1-5]	прогнозує подальший перебіг подій, явищ, процесів та оцінює можливі зміни [9 ГІО 1.3.2-2] передбачає зміни в різних галузях суспільного життя, прогнозує пов'язані з ними ризики і переваги [9 ГІО 1.3.2-3] пояснює переваги ринкової економіки та важливість чесної конкуренції для розвитку суспільства [9 ГІО 6.3.1-4]	екологічних, економічних, соціальних завдань державного та/або глобального рівня [12 ГІО 6.2.1-3] описує виборчий процес і пов'язані з ним ризики [12 ГІО 6.1.2-1] пояснює механізм і процедури виборчого процесу і пов'язані з ним ризики [12 ГІО 6.1.2-1 П] досліджує екологічні, економічні і демографічні проблеми, пропонує заходи щодо їх розв'язання [12 ГІО 2.2.1-2] виявляє і оцінює інформаційні маніпуляції і пропаганду, ідентифікує упереджені погляди і припущення у джерелах інформації [12 ГІО 3.2.2-2]
--	--	---	---	--	--

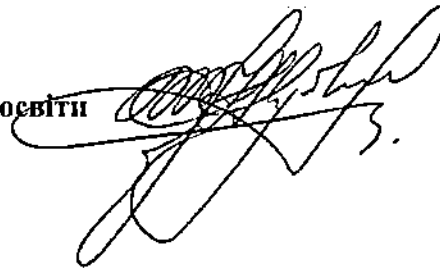
Вміння приймати рішення	пояснює, що має зробити для досягнення успіху [2 ГІО 6.2.1-1]	пояснює, як діяти у випадку порушення прав дитини [4 ГІО 5.2.2-2]	визначає, що влаштовує/не влаштовує в знайомому оточенні [6 ГІО 6.2.1-1] пропонує, як можна змінити те, що його не влаштовує [6 ГІО 6.2.1-2]	пропонує декілька варіантів розв'язання проблем відповідної спільноти та обирає найоптимальніший [9 ГІО 6.2.1-2] виявляє інтереси різних спільнот/груп і шукає шляхи їх (інтересів) узгодження для розв'язання проблем відповідних спільнот/груп [9 ГІО 6.2.1-3] пропонує способи подолання конфліктів, розв'язання соціальних, політичних та інших суперечностей [9 ГІО 6.3.1-3]	моделює соціальні ситуації з погляду дотримання прав людини і вимог законодавства [12 ГІО 5.2.2-1] моделює ситуації порушення прав і гідності людини та пропонує доцільні національні та міжнародні механізми їх захисту і відновлення [12 ГІО 5.2.2-1 П] описує виборчий процес і пов'язані з ним ризики [12 ГІО 6.1.2-1] пропонує ефективні способи розв'язання виявлених проблем місцевих громад (закладу освіти) [12 ГІО 6.2.1-2] характеризує стан суспільства та прогнозує напрями політичних, економічних, соціальних процесів,
---------------------------------------	--	--	--	--	---

					геополітичних змін [12 ГІО 6.3.1-2 П] моделює варіанти власної участі в розв'язанні проблем державного та/або глобального рівня [12 ГІО 6.2.1-3 П]
Вміння розв'язувати проблеми	визначає причини власних успіхів і невдач [2 ГІО 6.2.1]	пропонує варіанти розв'язання проблем у різних спільнотах [4 ГІО 6.2.1-2]	з допомогою вчителя / учительки долучається до розв'язання проблем різних спільнот, враховуючи інтереси їх представників [6 ГІО 6.2.1]	знаходить достовірну інформацію про сутність екологічних проблем та пропонує способи їх розв'язання [9 ГІО 2.2.2-3] пропонує (з допомогою вчителя / учительки) способи розв'язання наявних суспільних проблем, які мають історичне підґрунтя, аналізує суспільний і власний досвід [9 ГІО 4.1.3-2] долучається до розв'язання проблем різних спільнот, враховуючи інтереси їх представників [9 ГІО 6.2.1] виявляє інтереси різних спільнот/ груп і шукає шляхи їх (інтересів) узгодження для розв'язання проблем відповідних спільнот/ груп [9 ГІО 6.2.1-3]	узагальнює результати, формулює висновки і представляє результати дослідження [12 ГІО 4.3.2-3 П] досліджує екологічні, економічні і демографічні проблеми, пропонує заходи щодо їх розв'язання [12 ГІО 2.2.1-2] пропонує ефективні способи розв'язання виявлених проблем місцевих громад (закладу освіти) [12 ГІО 6.2.1-2] виявляє і оцінює інформаційні маніпуляції і пропаганду,

					ідентифікує упереджені погляди і припущення у джерелах інформації [12 ГІО 3.2.2-2] моделює ситуації порушення прав і гідності людини та пропонує доцільні національні та міжнародні механізми їх захисту і відновлення [12 ГІО 5.2.2-1 П]
Здатність співпрацюват и з іншими людьми	знає правила спілкування з іншими на засадах поваги та рівності [2 ГІО 5.3.1-2]	взаємодіє з іншими на основі спільних цілей, дотримується правил співпраці у парі, групі [4 ГІО 5.1.2-3] для доброзичливого спілкування враховує, що інші люди можуть мати інший досвід або потреби [4 ГІО 5.3.1-2]	конструктивно взаємодіє з людьми з відмінними ідеями та цінностями [6 ГІО 5.3.1] спільно з однолітками усвідомлено бере участь у громадських заходах [6 ГІО 6.2.1-8]	цінує соціальне та культурне розмаїття, пояснює його переваги і виклики в сучасному суспільстві [9 ГІО 5.3.1] спільно з однолітками усвідомлено бере участь у громадських заходах або організовує їх [9 ГІО 6.2.1- 7] бере участь у проектах, спрямованих на утвердження цінності незалежності і територіальної цілісності України [9 ГІО 6.2.1-8]	ініціює та/або долучається до активних дій для розв'язання спільних проблем місцевих громад (закладу освіти) [12 ГІО 6.2.1-4 П] усвідомлено бере участь в облаштуванні громадського простору у своєму місті / селі / селищі [12 ГІО 2.3.2-1 П] долучається до створення проектів

		укладає правила, дотримання яких забезпечує взаємну довіру в родині та школі, дотримується цих правил [4 ГЮ 6.1.1-1]			рішень, спрямованих на подолання дискримінації [12 ГЮ 5.3.2-2] проєктує розвиток власної особистості з огляду на належність до різних спільнот [12 ГЮ 5.1.1-1 П] досліджує ситуації в місцевій громаді (у закладі освіти тощо), виокремлює явища чи процеси, які потребують змін [12 ГЮ 6.2.1-1]
--	--	---	--	--	---

Генеральний директор
директорату шкільної освіти



Михайло АЛЪОХІН